

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ І МИСТЕЦТВ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему: «**Формування психологічної готовності
старшокласників до професійного самовизначення**»

Студентки групи МБПС
Галузі знань 0301 Соціально-політичні науки
Напрямку підготовки 8.030102 Психологія
Мельничук Катерини Михайлівни
Керівник: кандидат історичних наук, ст.викл.
Савчук З.С.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ	
ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	7
1.1 Система сучасної професійної орієнтації.....	7
1.2 Спрямованість особистості, її роль у виборі професії.....	12
1.3. Психологічна характеристика юнацького віку, соціальна ситуація розвитку та проблема провідної діяльності.....	15
1.4. Рефлексивний компонент професійного самовизначення.....	19
Висновки до 1 розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ	
ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОФОРІЄНТАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	23
2.1. Методологічні засади практичної профорієнтаційної роботи із старшокласниками.....	23
2.2. Форми та методи профорієнтаційної роботи у школі.....	28
2.3. Методи професійної консультації й профвідбору на основі професіографії й психограми.....	35
Висновки до 2 розділу.....	41
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ	42
3.1 Опис методів та методик експериментального дослідження..	42
3.2 Проведення дослідження та його результати.....	45
3.3 Розробка тренінгової програми для професійного самовизначення старшокласників.....	53
3.4 Організація повторного експериментального дослідження та інтерпретаціям даних.....	57
3.5 Кореляційний аналіз результатів дослідження.....	71

Висновки до 3 розділу.....	75
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність дослідження

Проблема професійного самовизначення учнівської молоді посідає важливе місце у педагогічній та віковій психології, оскільки стосується вирішального моменту у життєвому становленні особистості. Особливої актуальності вона набуває у ранньому юнацькому віці. У зв'язку з цим, центральним і досить складним завданням сучасної школи є формування в учнівської молоді здатності до свідомого та самостійного вибору професії і подальшого оволодіння нею. Вирішення цього завдання багато в чому залежить від активної позиції самих учнів, від усвідомленості себе суб'єктом власного життя, прагнення до особистісної самореалізації, вміння виважено і самостійно приймати відповідальні рішення. Тому вивчення професійного самовизначення старшокласників може відкрити нові шляхи його оптимізації.

Теоретичні передумови розробки цієї проблеми вивчались у психолого-педагогічних дослідженнях психічного розвитку особистості таких вчених, як Г.О. Балл, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, І.А. Зязюн, Г.С. Костюк, О.В. Скрипченко та ін. Проблема психічної регуляції професійного самовизначення поступово з'являлась у розробках таких вітчизняних психологів, як Б.Г. Ананьєв, Є.О. Клімов, В.О. Моляко, В.Ф. Моргун, Д.Ф. Ніколенко, В.В. Синявський, Б.О. Федоришин та ін.

Аналіз психологічної літератури з проблеми професійного самовизначення свідчить про те, що у дослідженнях акцент ставиться на необхідності вивчення ролі суб'єкта у цьому процесі. А це вимагає більш глибокого розуміння психологічних механізмів як таких, що забезпечують самоаналіз та самооцінку властивостей особистості, їх зіставлення з вимогами майбутньої професії, що є необхідним на всіх етапах професійного самовизначення. Викликає великий інтерес у практичних та шкільних

психологів також проблема профорієнтаційної роботи із старшокласниками, її методи та форми, різноманітні методики професійного самовизначення.

Виходячи з вище сказаного, та зважаючи на значну соціальну значущість проблеми вибору майбутньої професії саме в старшому шкільному віці, привело нас до формування теми дослідження – «Вивчення психологічної готовності старшокласників до професійного самовизначення».

Об'єкт дослідження – процес професійного самовизначення учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Предмет дослідження – система сучасної професійної орієнтації, вікові психологічні особливості прояву, функціонування і розвитку компонентів професійного самовизначення особистості у юнацькому віці.

Мета – визначення вікових психологічних закономірностей, регуляції учнями процесу професійного самовизначення і розробка на цій основі психолого-педагогічних засобів оптимізації процесу вибору професії та створення сприятливих умов для її подальшого опанування старшокласниками.

Завдання дослідження:

1. В ході теоретичного аналізу наукових праць з проблеми професійного самовизначення учнівської молоді, розглянути психологічну характеристику юнацького віку, соціальну ситуацію розвитку та проблем провідної діяльності, а також систему сучасної профорієнтації та її методологічні засади.

2. Визначити психологічні аспекти та бар'єри професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці.

3. З'ясувати методологічні засади практичної профорієнтаційної роботи із старшокласниками на основі професіографії та складання психограм.

4. Провести експериментальне дослідження з метою з'ясування психологічної готовності старшокласників до професійного самовизначення.

5. Довести дієвість різноманітних форм та методів профорієнтаційної роботи у школі.

6. Розробити ефективні методичні рекомендації (та проект тренінгу) щодо покращення професійного самовизначення старшокласників.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, узагальнення, синтез, систематизація наукових даних, за допомогою яких проведено теоретико-методологічне вивчення змісту професійного самовизначення старшокласників, визначено показники і критерії професійного самовизначення; емпіричні – спостереження, бесіда, опитування, тестування, самозвіти, констатуючий експеримент; розвивальні – консультація; якісної і кількісної обробки та інтерпретації даних – методи математичної статистики, узагальнення даних.

Експериментальна база дослідження: у дослідженні прийняли участь учні 9 - 11 класів ЗОШ I-III ст. №20 ВМР, загальна кількість яких становить 65 старшокласників. Вік досліджуваних – 13-17 років.

Наукова новизна дослідження: уточнені змістовно-функціональні характеристики психологічних механізмів процесу професійного самовизначення старшокласників; вперше в науковий апарат дослідження введено і обґрунтовано поняття «рефлексивна ситуація», розроблено концептуальну модель функціонування рефлексивних компонентів в структурі професійного самовизначення учнівської молоді; набули подальшого розвитку уявлення про психологічні умови та засоби розвитку здатності старшокласників до регуляції професійного самовизначення, а також запропонований комплексний підхід до проблеми професійного самовизначення.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні наукових уявлень про психологічні механізми самосвідомості юнацтва у ході професійного самовизначення; науковому та експериментальному обґрунтуванні особистісно-діяльнісного підходу у дослідженні проблеми, що вивчається;

розробці концептуальної моделі функціонування рефлексивних компонентів в структурі професійного самовизначення старшокласників; науковому обґрунтуванні комплексу психологічних параметрів і критеріїв вивчення та розвитку компонентів професійного самовизначення.

Практичне значення роботи полягає у розробці комплексної методики психодіагностики психологічних компонентів професійного самовизначення старшокласників, розробці рекомендацій щодо психолого-педагогічної допомоги школярам та особам, що мають намір працевлаштуватись, у професійному самовизначенні. Ці розробки можуть бути використані вчителями, практичними психологами для оптимізації професійного самовизначення учнів старшого шкільного віку. Легкі в застосуванні та проведенні, наші розробки зможуть допомогти батькам визначити нахили і особистісні якості їхньої дитини.

Вірогідність та надійність результатів дослідження забезпечується методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних положень, використанням валідних та надійних взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки досліджуваних, порівняльним аналізом даних інших досліджень, кількісним та якісним аналізом отриманих результатів, використанням методів математичної статистики.

Структура дипломної роботи обумовлена змістом дослідження, відповідає визначеній меті та розв'язанню поставлених завдань. Вона складається із вступу, трьох розділів, коротких висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1.1 Система сучасної професійної орієнтації

Проблемою професійної орієнтації й професійного відбору людство було зацікавлено ще з давніх часів. Відомий Іспанський лікар Хуан Уарте видав книгу "Дослідження здатностей до наук", яка принесла йому всеєвропейську славу. Оскільки це була перша в історії психології робота, яка поставила завдання вивчити індивідуальні відмінності у здібностях з метою професійного відбору. Автор книги мріяв про організації професійного вибору в державному масштабі: "Для того, щоб ніхто не помилявся у виборі тієї професії, що найбільше підходить до його природному даруванню, державі варто було б виділити вповноважених людей великого розуму й знання, які відкрили б у кожного його дарування ще в ніжному віці; вони тоді змусили б його обов'язково вивчати ту область знання, що йому підходить..." [24, с.112].

Пізніше на рубежі ХХ сторіччя індустріальний прогрес обумовив зародження професійної орієнтації. Тоді відомий вчений Парсон, автор книги "Вибір професії", організував у Бостоні спеціальне бюро, у завдання якого входило:

- а) допомогти особистості за допомогою психологічних тестів одержати інформацію про свої психічні властивості й здатності;
 - б) ознайомитися з вимогами, які пред'являються до психофізичної організації людини різними професіями, а потім
 - в) зіставивши ці дві групи відомостей, дати раціональну рекомендацію.
- [27, с .245].

Професійна орієнтація в наші дні стає важливим фактором, що сприяє ефективному використанню трудових ресурсів. Крім того, вона покликана виконувати роль важливого засобу відтворення кваліфікованих працівників

для народного господарства. Професійна орієнтація також необхідна з соціально-економічної точки зору, тому що виступає засобом раціонального, дбайливого використання трудових ресурсів, тобто такого їхнього використання, що винаходить максимальний ефект і вимагає мінімальних витрат на підготовку й подальше професійне вдосконалювання.

Основою ефективного і якісного забезпечення організацій і підприємств кадрами необхідних професій і кваліфікації є профорієнтаційна робота серед учнів середніх загальноосвітніх шкіл, які в сучасних умовах відтворення робочої сили є основним джерелом поповнення трудових ресурсів у всіх сферах виробництва.

В умовах багатогалузевого народного господарства випускникові школи не просто уявити собі потреба виробництва в кадрах тих або інших професій, реальні можливості працевлаштування або продовження навчання, специфіку різних професій, правильно оцінити свої здатності. У цей час існує більше 40 тис. професій: вузи готують фахівців з 340 професій, технікуми - по 450. Щорічно народжується більше 500 нових професій, причому природне відмирання старих професій відбувається повільніше, ніж виникають нові. У той же час результати численних досліджень свідчать про те, що продуктивність праці працівників, які по своїх якостях відповідають вимогам професії, у середньому на 20-40% вище, ніж у тих, хто таким вимогам не відповідає, а близько 40% працівників, що міняють місце роботи - це ті, хто обрав роботу не по здібностям. Тому організація професійної орієнтації молоді виступає важливою умовою підвищення ефективності діяльності організацій і підприємств.

Під професійною орієнтацією розуміється науково обґрунтована система форм, методів і засобів впливу на що навчаються й працевлаштовуються осіб, що сприяє своєчасному залученню їх у суспільне виробництво, раціональному розміщенню, ефективному використанню й

закріпленню за місцем роботи на основі об'єктивної оцінки й обліку схильностей, здатностей й інших індивідуальних якостей людини [33, с.87].

Організація професійної орієнтації, складається з декількох взаємозалежних етапів: професійної інформації, професійної консультації, професійного відбору й професійної адаптації. Професійна інформація покликана забезпечити постійне й планомірне професійне інформування учнів загальноосвітніх шкіл, що вчать, їхніх викладачів і батьків, організацію професійної пропаганди провідних і масових професій, установа й зміцнення постійних контактів між колективами організацій, підприємств, професійно-технічних училищ і загальноосвітніх шкіл.

Інформація, важлива для оптимального вибору професії, містить у собі відомості:

- про світ професій і вимоги, які вони пред'являють до людини;
- про потребі суспільства в кадрах;
- про особисті якості людини, істотні для самовизначення;
- про систему навчальних закладів (шляхах одержання професії).

Ці чотири групи відомостей тісно зв'язані між собою - з ними знайомляться школярі в процесі професійної освіти. Розібратися у своїх особистих особливостях і співвіднести їх зі світом праці покликана допомогти професійна консультація. Завданнями професійної консультації є надання допомоги молоді в оцінці своїх здібностей до різних видів трудової діяльності в сфері суспільного виробництва, видача конкретних рекомендацій про вибір професії й можливих шляхів оволодіння нею (навчання у вузах; технікумах, профтехучилищах, підготовка в міжшкільних учбово-виробничих комбінатах або безпосередньо на виробництві й т.п.). Професійну консультацію проводять кваліфіковані консультанти-психологи, що складаються з штату різних підрозділів по профорієнтації молоді. Консультація проводиться на основі медичних висновків, характеристик,

результатів спеціальних психофізіологічних і психологічних досліджень [36, с. 89].

Виділення в рамках профорієнтації таких її частин, як професійна інформація, професійна пропаганда й профконсультація, має не тільки теоретичний зміст. Розуміння структури й змісту профорієнтаційної роботи дозволяє знайти більш конкретні форми, бачити етапи цієї роботи, зробити її більше ефективною й цілеспрямованою. Зрозуміло, на ділі всі ці форми певним чином зливаються, представляються в єдності. Більше того, від уміння сполучати, з'єднувати всі форми профорієнтації істотно залежить її успішність.

Головним завданням професійного вибору є науково обґрунтоване визначення професійної придатності кожного підлітка до конкретного виду трудової діяльності з урахуванням його здібностей і потреб виробництва. Завершується робота з організації професійної орієнтації розробкою й здійсненням комплексу заходів щодо виробничої й соціальної адаптації працівників у трудових колективах. Для підвищення ролі профорієнтації в рішенні актуальних завдань соціальної й кадрової політики передбачений розвиток мережі територіальних і галузевих служб профорієнтації, у тому числі в складі центрів зайнятості населення; створення таких підрозділів на основі кооперації підприємств й установ; організація профконсультаційних кооперативів, проведення дій по підвищенню ролі кадрових служб і підрозділів соціального розвитку в зазначеній області. Це завдання широкого використання сучасних методів професійної орієнтації при перерозподілі й перенавчанні працівників, що звільняють, підготовці й підвищенні кваліфікації кадрів, працевлаштуванні молоді, інвалідів і пенсіонерів, що бажають працювати, інших груп населення [33, с.132].

Для рішення цих завдань необхідно відробити взаємодію різних органів і підрозділів, налагодити механізм керування профорієнтаційною роботою.

Складовими діючого сьогодні механізму керування професійною орієнтацією є:

- кабінети й лабораторії профорієнтації загальноосвітніх шкіл і профтехучилищ;
- галузеві кабінети профорієнтації й лабораторії профвибору підприємств й організацій, діяльність яких направляється галузевими радами професійної орієнтації молоді;
- територіальні міжвідомчі центри профорієнтації й центри зайнятості населення.

На територіях, що обслуговуються центрами професійної орієнтації (ЦПО), їх районними й міськими профконсультаційними пунктами, центри зайнятості надають послуги профорієнтаційного характеру в основному дорослому населенню під методичним керівництвом відповідного ЦПО.

До основних методів керування профорієнтацією відносяться:

1.Програмно-цільовий метод (визначення головної мети профорієнтації, розробка програми її досягнення, створення механізму керування з реалізації програми);

2.Метод прогнозування (облік сучасних і перспективних вимог до різних працівників, тенденції науково-технічного прогресу, а також прогноз кадрової політики на перспективу, а також у цілому;

3.Метод моделювання (побудова моделей керування профорієнтацією на підприємстві, в об'єднанні, галузі, регіоні);

4.Організаційно-розпорядничий (підготовка відповідних документів-наказів, розпоряджень, положень, стандартів, що регламентують порядок функціонування системи профорієнтаційної роботи, контроль за їхнім виконанням).

Професійна орієнтація на виробництві може досягти ефективних результатів, якщо вона буде утворена в єдину, стійку й динамічну систему. У

значній мірі цьому сприяє визначення етапів, аспектів, функцій, методів, а також основних цілей і напрямків керування нею [24, с.72].

Вся робота з професійної орієнтації припускає здійснення двох головних напрямків:

1) формування в молоді особистісних рис й інтересів з урахуванням потреб суспільного виробництва;

2) приведення у відповідність особистісних орієнтацій молоді з можливостями їхньої суспільної реалізації.

Звідси ціль всієї системи професійної орієнтації – знайти оптимальне сполучення особистісних бажань і суспільних потреб.

Слід зазначити, що важливість правильності вибору юнака професії полягає в знаходженні відповідності його психофізіологічних даних, схильностей й інтересів вимогам професії, обраному виду трудової діяльності й інтересам суспільства. Допомогти в цьому кожному парубкові чи дівчині - завдання всіх органів професійної орієнтації, у тому числі й кадрових служб підприємств й організацій, шкільних психологів та працівників центрів зайнятості та професійної підготовки.

1.2 Спрямованість особистості, її роль у виборі професії

Сукупність стійких істотних властивостей, яка існує у психіці людини виявляється у всіх видах її діяльності. Діяльність і поведінка людини є стійкою системою відносин. Якщо у тварин мотивація поведінки постійно змінюється залежно від стану організму і зовнішніх умов, то діяльність людини є сталою системою відносин.

Тому риси характеру визначаються і класифікуються перш за все залежно від спрямованості особистості [42, с.67].

Ця сфера особистості об'єднує в собі домінуючі у даної особи потреби, відчуття, установки, інтереси, бажання, ідеали, переконання і світогляд. Система відносин особистості є основною її якістю.

Система стійких відносин особи підрозділяється на наступні групи:

1. Відношення людини до суспільства, мікросередовища, до окремих людей.
2. Відношення людини до себе — його самосвідомість.
3. Відношення до праці і інших видів діяльності.
4. Відношення до речей як продуктам людської праці.

Разом з вищезгаданим підрозділом відносин особи за змістом розрізняються властивості цих відносин, які також виявляються у вигляді окремих якостей характеру особи.

Розрізняються наступні властивості відносин особи:

1. Соціальна значущість відносин людини, рівень їх суспільної цінності, який визначає моральні якості людини, моральність її повсякденної поведінки, відповідність спрямованості особи прогресивним соціальним ідеям.
2. Різноманітність потреб особи, широта її інтересів і усвідомлення центральних стрижньових інтересів, які визначають цілеспрямованість особи.
3. Ступінь стійкості відносин, що визначає послідовність і наполегливість особи в досягненні мети — цілісність характеру.

Широка система поглядів, уявлень і понять про навколишню дійсність, знання основних її взаємозв'язків є вищою мотиваційно-орієнтовною основою поведінки особи — її світогляд. Особливостями світогляду як найважливішої властивості особи є ступінь її самопізнання, цілісність і науковість. Розвинений світогляд — показник зрілості особи.

Повертаючись до об'єкту нашого дослідження, особливо важливо буде підкреслити проблему юнацького самоусвідомлення власної індивідуальності, неповторності і несхожості на інших, формування стійкої самооцінки.

Формування, розвиток і зміна Я-концепції обумовлені чинниками внутрішнього і зовнішнього порядку. Соціальне середовище (сім'я, школа численні формальні і неформальні групи, в які включена особа) робить сильний вплив на формування Я-концепції.

У найзагальнішому вигляді в психології прийнято виділяти дві форми Я-концепції — реальну і ідеальну. Проте можливі і більш приватні її види, наприклад, професійна Я-концепція особи або Я-професійне. У свою чергу, професійна Я-концепція особистості також може бути реальною і ідеальною.

Звичайно, реальна і ідеальна Я-концепції не тільки можуть не співпадати, але в більшості випадків обов'язково розрізняються. Розбіжності між реальною і ідеальною Я-концепцією можуть мати різні, як негативні, так і позитивні наслідки. З одного боку, розгалуження між реальним і ідеальним Я може стати джерелом серйозних внутрішньо особистісних конфліктів. З іншого боку, неспівпадання реальної і ідеальної Я-концепції є джерелом саморозвитку і самоудосконалення особи.

Розбіжності між реальною і ідеальною Я-концепцією можуть мати різні, як негативні, так і позитивні наслідки. З одного боку розгалуження між реальним і ідеальним Я може стати джерелом серйозних внутрішньоособистісних конфліктів. З іншого боку, неспівпадання реальної і ідеальної Я-концепції є джерелом саморозвитку і самоудосконалення особи. Можна сказати, що багато що визначається мірою цього розгалуження, а також його внутрішньоособовою інтерпретацією. У будь-якому випадку безпідставно чекати повного збігу Я-реального і Я- ідеального, особливо якщо йдеться про підлітковий і юнацький вік.

Не дивлячись на очевидну близькість психологічні поняття самооцінки і Я-концепції мають відмінності. Я-концепція представляє набір швидше описових, чим оцінюючих уявлень про себе. Хоча, звичайно, та або інша частина Я-концепції може бути забарвлена позитивно або негативно[36, с.73].

Навпаки, вже сам термін «самооцінка» безпосередньо указує на свій понятійний зміст, що припускає оцінний компонент. Наприклад усвідомлення людиною того, що по темпераменту він є сангвініком, або того, що він високого зросту і у нього карі очі, складає частину його Я-концепції, причому дані властивості в оцінному плані не розглядаються. У випадку ж з самооцінкою ті або інші якості визначаються як хороші або погані; суб'єкт оцінює себе по цих якостях, порівнюючи їх з іншими. Важливо і те, що одні і ті ж якості можуть інтерпретуватися однією людиною в позитивному плані (і тоді вони підвищують самооцінку), а іншим — в негативному (і тоді вони знижують самооцінку).

Під час формування і зміцнення самооцінки зростає здібність до ствердження і відстоювання своєї життєвої позиції. Провідним мотивом в цьому віці виступає бажання утвердитись в колективі однолітків, завоювати авторитет, пошану і увагу товаришів. При цьому ті юнаки, хто цінує себе високо, пред'являють високі вимоги і в спілкуванні прагнуть їм відповідати, оскільки вважають нижче за свою гідність бути на поганому рахунку в колективі. Для молодшої людини типово прагнення до збереженню такого статусу в групі, який підтримує його підвищену самооцінку.

1.3 Психологічна характеристика юнацького віку, соціальна ситуація розвитку та проблема провідної діяльності

У вітчизняній психології ранній юнацький вік визначається в межах від 14—15 років до 17—18, який співпадає з періодом навчання в старших класах загальноосвітньої школи або з навчанням у спеціалізованих школах, технікумах, училищах [19, с. 43].

Юність надходить більш плавно. В юнацькому віці в основному завершується фізичний розвиток організму, закінчується статеве дозрівання, серцево-судинна система починає працювати гармонійно, уповільнюється темп росту тіла, помітно збільшується м'язова сила, зростає працездатність,

закінчується формування й функціональний розвиток органів і тканин. Більшість юнаків та дівчаток знаходяться вже в постпубертатному періоді. Тілесна конституція, особливо обличчя, стає дорослою, специфічно індивідуальною. Зникає характерна для підлітків збудливість, неврівноваженість [23, с.47].

Юність – унікальний період входження в світ культури: театри, концертні зали, музеї заряджають енергією на все життя. На все життя залишаються в пам'яті і переживання, що пов'язані з першою дружбаю та першим коханням.

В юнацькому віці зростає інтерес до дорослих. Знання, досвід близьких людей допомагають орієнтуватись у питаннях, що пов'язані з майбутнім життям. Підсилюється потяг до спілкування з ними. Поновлюються емоційні контакти з батьками, від яких очікують порад, розуміння. Сім'я залишається тим місцем, де юнаки почувають себе впевнено. З батьками обговорюються життєві та професійні перспективи. Життєві плани юнаки обговорюють і з учителями, близькими знайомими, тими, хто для них є авторитетним, чия думка для них важлива. Проте хоча відносини з дорослими стають довірчими, юнаки зберігають певну відстань, іноді палко відстоюють своє право самостійно вирішувати свої проблеми, які стосуються їх особисто. Головним стає прагнення зайняти внутрішню позицію дорослого.

Змінює юнак і свій характер і спілкування з ровесниками. Зменшується кількість друзів за рахунок зміни якості дружби, вона набуває інтимно-особистісного значення. Наростає значення індивідуальних емоційних контактів та прихильності. Посилюється потреба у зустрічному розумінні з боку оточуючих ровесників, спілкування з якими залишається сповідальним. З кращим другом або подругою обговорюються найбільш гострі переживання, які пов'язані з різними життєвими подіями. Дружні стосунки вимагають взаєморозуміння, внутрішньої близькості, відвертості. Вони засновані на ставленні до іншого, як до самого себе й підтримують

самоповагу, самосприйняття. Напруга у взаєминах виникає лише тоді, коли товаришність буває егоцентричною, коли не виявляється інтерес до почуттів та думок друга.

Рання юність — це повторний критичний період розвитку, який характеризується значним зростанням потенціалу особистості щодо самовизначення [45,с.79].

На перший план у самовизначенні виступає механізм інтеграції. Роздуми про себе і про своє призначення в житті іноді приводять юнака до пошуку сенсу життя. Це веде до інтегрування багатьох вимог різних сфер життєдіяльності і надає їм цілісного характеру. А з іншого боку, виникає потреба інтегрувати свої можливості, здібності максимально мобілізувати їх у відповідності до усвідомлених цілей життя. Труднощі полягають у тому, що не завжди знаходяться засоби для реалізації свого «Я».

Ці труднощі значною мірою визначаються проблемою організації (і визначення) провідної діяльності. Серед психологів немає єдиної думки щодо провідної діяльності в юнацькому віці, це питання залишається невирішеним [21, с.105-106].

Центральним новоутворенням психічного розвитку раннього юнацького віку є орієнтація на майбутнє, яка визначає життєву перспективу взагалі (а не тільки участь у певній діяльності): це й потреба зайняти внутрішню позицію дорослого, зрозуміти себе в якості члена суспільства, визначити своє призначення в житті. Для цього потрібен достатній рівень розвитку особистості: аналіз і переоцінка моральних принципів, настанов, щоб побудувати власну систему цінностей, життєвих цілей, перспектив.

Зростання інтелектуальних можливостей робить перехід до дорослості періодом змін в цінностях та настановах, в ідеалах, цілях.

Зміст юнацьких цінностей значною мірою залежить від культурного контексту та історичного періоду. Допомогу юнакові у наближенні до майбутнього, в уникненні розчарувань надають добрі стосунки з батьками,

досягнення в якійсь галузі діяльності (навчання, спорт, музика), а також уміння долати труднощі, самодисципліна, почуття відповідальності і за себе, і за інших [19, с.98-99].

ростає рефлексивність свідомості, збільшується увага до особистісних переживань, інтерес до власного психічного життя. Старшокласники досить самокритичні до своїх недоліків, але ще шукають виправдань своїм особистісним вадам: впертість вважають проявом волі, грубість — доказом сміливості, небажання вибачитись — проявом принциповості... Подібний моральний формалізм є однією із суперечностей раннього юнацького віку. Проте принцип поведінки з нестійких і наслідувальних стають внутрішніми і стійкими, утворюючи у своїй сукупності єдину чітко усвідомлювану моральну позицію. Симптом раптового подорослішання, пов'язаного з особливою відповідальністю в житті, у деяких старшокласників виникає в останні дні перебування в школі [19, с.68].

В юнацькому віці відбувається становлення світогляду як системи знань про політичне, економічне, культурне життя суспільства, як системи поглядів на оточуючий світ і місце в ньому кожної людини. Погляд на багато життєвих проблем досить глибокий та розумний. Увагу юнаків привертають питання справедливості та беззаконня, порядності та безпринципності. Сучасний юнак має тверезий, розумно-практичний погляд на світ та події, які в ньому відбуваються, більш незалежну позицію та власну орієнтацію в їх оцінці. Але можна зустріти прояв і вкрай протилежних рис: індивідуалізм та соціальну спрямованість, скепсис і намагання вірити будь-кому в будь-що, у декого виявляється максималізм та нерозбірливість у виборі засобів реалізації своєї життєвої мети. Спостерігається також розрив між різними верствами молоді за рівнем соціально-культурно розвитку: богемна молодь та ділки, наукове світорозуміння та спрощений підхід тощо. Особливості світосприймання юнаків виявляються в ціннісних орієнтаціях, потребах та інтересах, ідеалах та переконаннях, у мріях та життєвих планах. Юнак є

представником певного покоління, яке, в свою чергу, об'єднується якимось важливими явищами суспільного життя, співпадання настанов, смаків, інтересів, моди тощо.

Важливо зміцнити потребу юнаків працювати над собою систематично, прямуючи до поставленої мети зайняти позицію дорослої людини, і створювати умови для прояву ініціативи, творчості, корисних починань у самореалізації та в ствердженні власної особистості.

В психології вважається, що загальні розумові здібності в основному оформлюються наприкінці підліткового віку. Протягом юнацького віку вони удосконалюються: збагачується науковий понятійний апарат, відбувається оволодіння складними інтелектуальними операціями, більш продуктивною стає розумова діяльність [19, с.56].

Розумові здібності виявляються як індивідуальні властивості сприймання, пам'яті, мислення, уяви, вони визначають індивідуальний стиль пізнавальної діяльності старшокласника та її продуктивність.

У цьому віці продовжується розвиток теоретичного мислення, розвивається здатність до зв'язного логічного міркування, до високого рівня узагальнення та систематизації знань; підвищується самостійність, гнучкість та продуктивність мислення, його рефлексивність.

Зростає продуктивність логічної пам'яті, що пов'язана з операціональним мисленням. Збільшується обсяг уваги, здатність до її концентрації, переключення. В той же час увага стає більш вибірковою: вона залежить від спрямованості інтересів особистості, від її потреб. Формування професійної орієнтації юнака сприяє розвитку спеціальних здібностей (математичних, літературних, лінгвістичних тощо). У дівчаток в цьому віці спеціальні інтереси менш визначені, у порівнянні з хлопцями, хоча успішність у навчанні у цілому вища [19, с.124].

1.4 Рефлексивний компонент професійного самовизначення

Професійне самовизначення старшокласника, з одного боку, залежить від широти та якісних характеристик досвіду і ступеня його усвідомленості суб'єктом, що відображено в уявленнях про себе та світ професій, з другого - детермінується рефлексивними змістами, якими оперує юнак у виборі професійної діяльності.

Науковий аналіз дозволив сформулювати робоче визначення поняття рефлексії, за яким вона розглядається як специфічна інтелектуальна активність особистості, що виникає у певній ситуації утруднення реалізації значущої діяльності і є спробою подолання труднощів шляхом їх усвідомлення та віднайдення нових способів діяльності та самоздійснення [3, с. 25].

Принциповим у визначенні підходу до вивчення професійного самовизначення школярів є розгляд цього процесу в особистісному контексті – соціальному, психологічному та індивідуальному, що впливає з теоретичних розробок та психолого-педагогічних підходів до вивчення рефлексивних компонентів професійного самовизначення учнів раннього юнацького віку. До проблеми самовизначення звертаються в роботах К.О.Абульханової-Славської, Т.М.Афанасьєвої, І.С.Кона, І.І.Чеснокової (як проблеми розвитку особистості та її самосвідомості); Л.І.Анциферової, Л.Н.Когана, А.В.Мудрика, Д.І.Фельдштейна (як проблеми соціальної зрілості й визначення життєвої позиції), І.С.Гічана, М.С.Пряжнікова, В.Ф.Сафіна, П.П.Соболя (як проблеми самоздійснення і самореалізації особистості). У педагогічній та віковій психології проблема самовизначення особистості вивчається у зв'язку із специфікою юнацького віку, процесами формування світогляду (А.М.Кухарчук, П.А.Шавір) [55, с.112].

В нашому дослідженні рефлексивні компоненти – як свідомісні складові ПСВ – вивчаються з позиції особистісно-діяльнісного підходу, де професійне самовизначення розуміється як компонент особистісного самовизначення, як діяльнісний прояв цілісної особистості, що здійснює

важливий життєвий вибір. Засади такого підходу закладені в роботах Є.В.Єгорової, Н.І.Литвинової, І.П.Манокси, В.І.Панченка, М.В.Папучі, П.С.Перепелиці, Н.А.Побірченко, В.В.Рибалки, В.В.Синявського, Б.О.Федоришина [55, с.145].

Розвиток рефлексивних механізмів самосвідомості юнаків повинен спиратись на знання та практичне моделювання психологічних умов “запуску” та функціонування особистісної рефлексії, а саме: емоційна насиченість процесу взаємодії; змістовна орієнтація на потребово-мотиваційну сферу учня, що забезпечує особистісну значущість спільної діяльності; екстеріоризація, “розгортання назовні” внутрішніх рефлексивних механізмів самосвідомості, що дозволяє учневі привласнити, інтеріоризувати їх у ході діяльності; формування адекватних оцінних еталонів; проблемний та творчий характер навчання. Конкретними психолого-педагогічними формами роботи можуть бути: інтерактивні методи навчання, рольові та ділові ігри, профільне навчання, факультативи, тренінги креативності, розвитку пізнавальних процесів, інтелекту, клуби за інтересами, студії, гуртки, складання проектів, твори, творчі роздуми, профорієнтація тощо.

Висновки до 1 розділу

Професійне самовизначення, у взаємозв'язку всіх проявів особистості, можна представити в такому вигляді. Об'єктивна ситуація, що вимагає від випускника середньої школи вибрати свою майбутню професію, взаємодіє із суб'єктивними умовами вибору професії, актуалізує цілі та психологічні бар'єри на шляху до їх досягнення. Починається формування готовності особистості до вибору професії. Важливо, що, чим вищою є ступінь усвідомлення особистістю свого покликання, тим ефективніше відбувається формування готовності. Найбільш відповідальний момент самовизначення поєднується із ситуацією ухвалення рішення про вибір професії. Кожний із названих проявів особистості, у свою чергу, має складну структуру і

взаємодіє з багатьма іншими психологічними явищами. Очевидно, що гармонізація взаємозв'язку усіх проявів особистості, що стосуються вибору професії, є важливою умовою досягнення успіху в підготовці молодій людині до вибору професійної трудової діяльності.

Отже, говорячи про структуру професійного самовизначення виходячи з аналізу теоретичних положень проблеми професійного самовизначення, можна стверджувати, що це досить складне системне утворення, до якого входять взаємодоповнюючі елементи. Узагальнення тлумачень феномена професійного самовизначення дозволяє виділити основні його компоненти: „Я-концепція”, життєва позиція, цілепокладання, мотивація, цінності.

Рефлексія є центральним механізмом здійснення професійного самовизначення, оскільки на кожному з його етапів забезпечує: 1) змістовне наповнення самоусвідомлення (образ “Я”, життєві цілі, образ професії, соціальна ситуація особистості); 2) визначення ступеня відповідності та узгодженості цих змістів самосвідомості; 3) здійснення самостійного відповідального вибору професії і формування професійного плану.

Основною психологічною умовою розвитку та виникнення рефлексії є певна неузгодженість, проблемність у реалізації практичної чи теоретичної, інтелектуальної діяльності. При спробі вирішення проблеми суб'єкт виходить у наддіяльнісну позицію (децентрація), прагне усвідомити себе як об'єкт власного сприймання і віднайти нові способи подальшої реалізації діяльності.

Рефлексивна регуляція ПСВ передбачає: 1) здійснення свідомого вибору професії, що відбувається на основі актуалізації особистісних потреб, життєвих цілей, їх співвіднесення у ході рефлексивного аналізу зі своїми можливостями, здібностями та вимогами професійної діяльності, що обирається та 2) рефлексивному прогнозуванні, що виражається у побудові професійного плану.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОФОРІЄНТАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1 Методологічні засади практичної профорієнтаційної роботи із старшокласниками

Підготовка молоді до свідомого вибору професії – важлива проблема як з точки зору народногосподарських, соціальних, так і психолого-педагогічних аспектів.

Завершальним етапом психологічної та практичної підготовки учнів до трудової діяльності є їх правильна професійна орієнтація.

Професійна орієнтація — система організації та проведення навчально-виховної роботи, спрямованої на засвоєння учнями необхідних знань про соціально-економічні й психофізіологічні умови правильного вибору професії, формування в них уміння аналізувати вимоги різних професій до

психологічної структури особистості, а також свої професійно значущі якості, шляхи й засоби їх розвитку [51, с. 9].

Правильний вибір професії — це моральне задоволення, висока самооцінка. Водночас це й висока продуктивність праці, висока якість продукції. Вибір професії — точка, в якій сходяться інтереси особистості та суспільства, де можливе й необхідне поєднання особистих і загальних інтересів.

Завданнями профорієнтації є ознайомлення учнів з професіями та правилами їх вибору, рекомендованими Міністерством освіти і науки України; виховання в молоді спрямованості на самопізнання і власну активність як основу професійного самовизначення; формування вміння зіставляти свої здібності з вимогами, необхідними для набуття конкретної професії, складати на цій основі реальний план оволодіння професією; забезпечення розвитку професійно важливих якостей особистості [51, с.11].

Основні етапи роботи:

1. Профорієнтація.
2. Профдіагностика.
3. Профконсультація.
4. Профадаптація.
5. Профвідбір.
6. Профінформація.
7. Професійне самовизначення.

Шкільний психолог покликаний забезпечити організацію профдіагностики – важливого способу глибинної оцінки і самооцінки особистості, прогнозування стану нахилів і поведінки, засобу професійного вибору і відбору.

Профорієнтація – це довготривалий, до певної міри незворотній процес оволодіння особистістю тою чи іншою професією, який включає три основні моменти:

- процес впливу соціального середовища на особистість, що формується;
- процес усвідомлення необхідності праці, пізнання конкретної сфери праці;
- саме перетворення праці за законами розвитку сьогоденної дійсності [45, с. 67].

Допомогти молодій людині у свідомому визначенні свого місця в професійній структурі суспільства покликані і психологи, і педагоги, і соціологи, і медичні працівники. Психолого-педагогічна функція профорієнтації – це перш за все виявлення і формування інтересів, нахилів, здібностей школярів, визначення шляхів і умов ефективного управління їх професійним самовизначенням. Також це – формування професійних намірів у відповідності з інтересами і потребами конкретного регіону у кадрах.

Профорієнтація повинна здійснюватися на всіх вікових етапах:

1. Емоційно-образний (діти старшого дошкільного віку).

Формування позитивного ставлення до світу професій, до людей праці. На цій стадії професії відомі дітям лише за назвами і деякими зовнішніми ознаками (форма одягу, манери поведінки, оцінка оточуючих людей).

2. Пропедевтичний (I-IV класи).

Розвиток інтересу до професії батьків, до найбільш масових професій. Формування любові і сумлінного ставлення до праці. У молодших школярів ще немає підстав для здійснення серйозного професійного вибору, часто відсутні виражені інтереси і нахили. Вони легко змінюються на інші.

3. Пошуково-зондуючий (V-VII класи).

Формування професійної спрямованості при усвідомленні інтересів, здібностей, цінностей, які пов'язані з вибором професії і визначенням свого місця у суспільстві. В цих учнів можуть мати місце особливо раптові переміни в інтересах, що викликано істотним підйомом пізнавальної

активності у цьому віці. Але саме в цьому віці можуть виникнути інтереси, які можуть мати вихід на професійну діяльність.

4. Формування професійної свідомості (VIII-IX класи).

Формування особистісного сенсу вибору професії, уміння співвідносити суспільні цілі вибору сфери діяльності із своїми ідеалами, уявлення про цінності зі своїми можливостями. На цьому етапі учень повинен вже реально сформулювати для себе задачу вибору майбутньої діяльності з урахуванням наявного психологічного і психофізіологічного ресурсів.

5. Період уточнення соціально-професійного статусу (X-XI класи).

Формування знань, умінь у визначеній сфері трудової діяльності. Це класи з поглибленою спецпідготовкою.

6. Вхідження в професійну діяльність (учні ПТНЗ, студенти спеціальних середніх і вищих навчальних закладів).

Поглиблена підготовка до професійної діяльності, формування досвіду життєдіяльності у трудовому колективі.

7. Переорієнтація. У випадку необхідності на іншу професійну діяльність з врахуванням попереднього професійно-соціального досвіду і індивідуальних можливостей.

Професійна орієнтація як система включає такі основні напрямки або підсистеми [12, с.65-66]:

- профінформація;
- профконсультація;
- профвідбір;
- профадаптація.
- як окремий етап профорієнтаційної роботи можна розглядати процеси

трудового і професійного навчання в школах і міжшкільних НВК.

Професійна інформація являє собою процес ознайомлення відповідного контингенту учнів з конкретними професіями і спеціальностями, з вимогами,

які ставляться до людини, що прагне отримати відповідну професію. Одночасно іде ознайомлення з закладами, де можна одержати дану спеціальність і місцями можливого працевлаштування. Основна мета цієї роботи - створення необхідної інформаційної основи для підготовки: кожного учня до свідомого вибору певної професійної діяльності.

Профінформація являє собою систему психолого-педагогічних і організаційних заходів, спрямованих на засвоєння учнями необхідних знань про соціально-економічні і психофізіологічні особливості професії [31,87].

Професійна консультація - являє собою сукупність науково організованих і обґрунтованих дій, основною метою яких є виявлення індивідуально-психологічних і психофізіологічних особливостей особи, що вибирає відповідну професію. Такі дії найбільш ефективні у тих випадках, якщо вони організовані з врахуванням вікових і освітніх рівнів і якщо до цих дій залучені учителі і батьки [58, 92].

Бесіди, пов'язані з профорієнтацією, мають проводитись спеціально підготовленими профконсультантами — психологами і педагогами, медиками і соціологами. В залежності від місця і умов проведення профконсультації - це або тривалий процес, або одноразовий акт. Зрозуміло, до в умовах школи цей процес має бути тривалим і охоплювати якомога ширший діапазон класів. Фактично, профорієнтація в школі - це організація і керівництво цілеспрямованою багаторічною діяльністю учня у його професійному самовизначенні.

З допомогою різних профдіагностичних методів профконсультація повинна визначити і вказати учню важливіші для його майбутньої професійної діяльності особливості його особистості і на цій основі дати йому науково обґрунтовані рекомендації по вибору професії.

Головною задачею професійного відбору - наступного етапу профорієнтаційної роботи - є науково обґрунтоване визначення професійної

придатності учня до відповідної (конкретної) трудової діяльності з врахуванням його особистісних якостей і потреб конкретного виробництва.

Професійний відбір має проводитись під час прийому на роботу на основі використання професіограм і з допомогою спеціальних психофізіологічних методик, які визначають ступінь розвитку індивіда і відповідності його психофізіологічних якостей вимогам обраної професії.

Професійна адаптація являє собою процес активного входження учня в професію, пристосування його до змісту своїх професійних обов'язків, режиму і організації праці, до вимог виробництва. Іншими словами, професійна адаптація - це досягнення в оптимальні строки певного кваліфікаційного рівня.

Управління профорієнтацією здійснюється на трьох рівнях [17, с.52-53]:

- соціально-педагогічному;
- організаційно-педагогічному;
- психолого-педагогічному.

На соціально-педагогічному рівні управління профорієнтацією здійснюється в масштабах всього суспільства через суспільні інститути та засоби масової інформації.

На організаційно-педагогічному рівні управління профорієнтацією здійснюється безпосередньо в навчально-виховному процесі.

На психолого-педагогічному рівні управління профорієнтацією реалізується в безпосередньому спілкуванні учнів з класним керівником, психологом школи.

2.2 Форми та методи профорієнтаційної роботи у школі

Специфічною особливістю управління шкільною профорієнтацією є те, що профорієнтаційний вплив на школярів здійснюється систематично і планово на протязі всього терміну навчання. Ця особливість передбачає

послідовність дій, диференційований підхід в процесі управління професійним самовизначенням школярів.

З метою успішної роботи з питань профорієнтації створюються шкільна рада профорієнтації, головою якої є директор школи, заступником - шкільний психолог.

Можна виділити два головних напрямки роботи психолога школи в області профорієнтації [5, с. 85]:

1. Проведення інформаційно-просвітницької роботи, яка спрямована на розвиток психологічної культури учнів, поглиблення знань з психології. Доцільним є викладання психологом курсу “Основи вибору професії” під час якого окрім знань професійної спрямованості подаються також необхідні психологічні знання, проведення професійних консультацій.

Розрізняють чотири види профконсультації:

- довідкову, в ході якої з'ясовуються шляхи трудовлаштування, вимоги до прийому на роботу і навчання, можливості оволодіння різними професіями, терміни підготовки, перспектива професійного росту;

- діагностичну - спрямовану на вивчення особистості, інтересів, нахилів, здібностей з метою виявлення її відповідності особливостям професії;

- формуючу - що має на меті керівництво, корекцію вибору школярами професії і передбачає систематичну реєстрацію змін особистості школяра стосовно професійного самовизначення;

- методичну - спрямовану на виявлення стану здоров'я учнів, їхніх психологічних властивостей щодо вподобаної професії, і, в разі потреби - на переорієнтацію на іншу, близьку по суті діяльність.

Профконсультація передбачає цілком певні організаційні форми: групову роботу з класом та індивідуальну з кожним учнем.

2. Проведення індивідуальних консультацій з підлітками і юнаками, які передбачають діагностику, корекцію і власне консультацію.

Організація індивідуальної профконсультації дає можливість шляхом діагностики здібностей виявити індивідуальність, потенційні можливості і в певній мірі впливати на їх формування.

Надання допомоги учням у виборі професії здійснюється на основі їх всебічного вивчення в процесі навчальної, суспільної та трудової діяльності. На протязі всього періоду навчання учнів педагоги та шкільний психолог вивчають інтереси та нахили учнів, активно впливають на їх розвиток [46].

Для вивчення та формування готовності школярів до вибору професії необхідно використовувати комплекс доповнюючих одне одного психолого-педагогічних методів, які включають спостереження, анкетування, індивідуальні та групові бесіди тощо.

Спостереження за учнями необхідно вести постійно, на протязі всього часу навчання, особливо в старших класах.

Анкетування учнів та їх батьків призначені для виявлення переважаючих інтересів та нахилів учнів, їх загальнотрудової підготовки та розвитку індивідуальних якостей особистості. Ефективність навчання та виховання інтересу до професії багато в чому залежить від потреб старшокласників, їх інтересів, нахилів, ідеалів. У зв'язку з цим шкільному психологу необхідно знати, що спонукає активність учня у засвоєнні навчальної, суспільної діяльності, що визначає його певне відношення до тих чи інших видів професійної праці, професійні плани. Див. додаток Б.

Бесіда дозволяє отримати широку інформацію про підготовленість кожного учня до вибору професійного шляху. Консультативні бесіди про вибір професії можна умовно поділити на ознайомчі, коректуючі та заключні.

Ознайомчі бесіди, як правило, проводяться з усім класом. В процесі бесіди консультант повідомляє старшокласникам про типові спеціальності якоїсь групи професій, розширює знання про взаємовідносини людини і професії, відповідає на запитання учнів (згідно протоколу ознайомчої бесіди, що заповнюється шкільним психологом або класним керівником).

Коректуюча та заключна бесіди носять індивідуальний характер і проводяться на основі аналізу всіх наявних даних про учнів. У процесі бесіди шкільному психологу необхідно викликати максимальну активність того, кого опитують, добитись свободи висловлювань. У коректуючій та заключній бесіді безпосередньо обговорюється з учнем конкретно обрана професія. Предметом обговорення є сам учень, його сім'я, друзі, успішність навчання в школі, концентрація або розсіювання його інтересів, подальші життєві плани. В ході бесіди слід прагнути того, щоб співставити інтереси та нахили школяра з вимогами професії, яку він вибирає.

Отримані за допомогою відповідних методик дані узагальнюються в консультаційному профільному листі на кожного учня персонально. Консультаційний профільний лист складається з двох розділів:

- 1) аналіз психолого-педагогічного вивчення особистості учня;
- 2) результати консультацій по вибору професій.

Перший розділ заповнюється консультантом на основі даних, які отримані від класного керівника, батьків і самого учня, аналізу анкетного матеріалу, зібраного на кожного учня, власних спостережень консультанта і проведеної бесіди. Другий розділ відображає тільки результати консультаційних бесід: ознайомчих, коректуючих, заключних [51, с.14-15].

Таким чином, консультаційний профільний лист є узагальненим документом, в якому поєднані всі дані про учня, отримані в результаті використання різних методів вивчення його особистості. Він допомагає консультанту дати учню кваліфіковану пораду по вибору професії, ґрунтуючись на об'єктивних даних.

В плані професійної консультації важливе значення має знання індивідуальних відмінностей учнів, особливо, їх здібностей.

Здібності - це індивідуально-психологічні особливості людини, які обумовлюють можливість успіху в якій-небудь діяльності, . які допомагає в оволодінні знаннями, уміннями, навичками, але не зводиться до них. Перш,

ніж судити про здібності учня, необхідно з'ясувати рівень його підготовленості, тобто об'єм та якість його знань, умінь та навичок.

Рекомендації щодо вивчення учнів в процесі їх профорієнтації можна звести до таких [45, с.58-59]:

1. Не обмежуватись вивченням навчальної діяльності та шкільної суспільно-корисної активності учнів, а намагатись дослідити їх позанавчальні та позашкільні інтереси та нахили аж до рівня життєвої активності.

2. Визначити сильні якості учнів, продуктивні сторони особистості з точки зору не тільки навчання в школі, але і вимог різних: видів праці і звертати на них увагу підлітків та їх батьків.

3. Виявляти психологічні та медичні протипоказання до вибору тих чи інших професій.

4. Індивідуально-психологічні особливості людини необхідно оцінювати різносторонньо. Для ефективності профконсультації недостатньо визначити відповідність якої-небудь особливості вимогам конкретної професії. Необхідно встановити відповідність особистості в цілому вимогам тієї або іншої галузі діяльності.

5. Враховувати такий індикатор професійної придатності, як емоційний комфорт, емоційна задоволеність своєю професією, роботою.

6. Доводити до свідомості самих учнів виявлені в них професійно позитивні та негативні (протипоказані) якості, дотримуючись при цьому педагогічного такту.

В процесі формування в учнів готовності до вибору професії необхідно звертати увагу на такі індивідуальні особливості:

Перш за все - це інтереси, нахили учнів. Професійні інтереси відрізняються конкретністю і цілеспрямованістю. Це інтерес до тієї професії, яку обирає для себе учень

Розвиток та формування професійних інтересів безпосередньо зв'язані з пізнавальними інтересами. Це інтереси, які спрямовані на оволодіння знаннями з професії, розуміння її суті, оволодіння не тільки практичними, але і теоретичними основами даної професії. Чим сильніше виражений професіональний інтерес, тим глибша потреба в оволодінні знаннями з конкретної професії.

Важливо також встановити, якими мотивами керується школяр при виборі професії, чим визначаються його цілі, що породжені ідеалами та переконаннями [33, с. 84].

Ідеали та переконання – це вищі життєві мотиви, які формуються і виховуються на протязі всього життя людини, це мисленні зразки особистісних якостей людини, її діяльності і професійної соціальної поведінки. Ними керується учень тепер і вони визначають його плани на майбутнє.

У своїй діяльності шкільний психолог повинен опиратися, перш за все, на класного керівника. Саме він на рівні класу координує всю навчально-виховну роботу, спостерігає кожного учня в навчальній і позакласній роботі, активно спілкується з сім'єю учня.

Зміст роботи класного керівника з проблем профорієнтації має полягати у вивченні і розвитку пізнавальних інтересів, схильностей, індивідуальних особливостей учнів, підвищенні їх активності у професіональному самовизначенні, складанні програм самопідготовки школярів і формуванні обґрунтованих професіональних планів, що, безперечно, неможливо без участі психолога.

З метою сприяння формуванню стійких професійних намірів, класний керівник разом з шкільним психологом допомагає учням скласти програму індивідуальної самопідготовки до професійного самовизначення. Ця програма повинна включати такі етапи [39, 196-197]:

1. Постійне підвищення інформованості учня про обрану сферу професійної діяльності.

2. Організація посильної участі школяра в оволодінні найпростішими навичками в обраній ним професійній діяльності (факультативи, гуртки, спецшколи).

3. Розвиток процесів самопізнання учнів (саморегуляція, самоконтроль, самоаналіз).

Для ефективного інформування учнів про певну професію використовують її професіограму, що передбачає розкриття таких питань [37, с.198-199]:

1. Як називається робота, у чому її суть? (Назва роботи, спеціальності, професії, посади, можливого робочого місця, тобто опис істотних характеристик і особливостей праці.)

2. Яка ефективність і мета роботи?

3. Що є предметом праці?

4. У який спосіб виконується робота?

5. На основі чого вона здійснюється?

6. Які критерії оцінки результатів праці?

7. Яка кваліфікація потрібна для роботи?

8. За допомогою яких засобів виконується робота?

9. В яких умовах виконується робота?

10. Яка організація праці?

11. Яка кооперація праці? (Хто, що і з ким виготовляє?)

12. Яка інтенсивність праці?

13. Які моменти небезпеки та відповідальності трапляються в процесі роботи?

14. Яку вигоду дає робота працівникові? (Зарплата, премія, пільги, моральне задоволення, суспільне визнання.)

15. Які вимоги й обмеження характерні для роботи?

Під час орієнтації учнів на конкретну професію можливі такі помилки: а) поділ професій на «престижні» й «непрестижні»; б) ототожнення навчального предмета з професією; в) перенесення ставлення до людини — представника професії — на саму професію; г) вибір професії під чийсь впливом; ґ) застарілі уявлення про характер праці у сфері матеріального виробництва.

Робота класного керівника в питаннях профорієнтації проходить під безпосереднім керівництвом шкільного психолога. До цієї роботи слід залучити також батьків. В системі профорієнтаційної роботи з молоддю робота школи з батьками - одна з найважливіших ланок, оскільки на даний час всі дані, отримані під час опитування молоді свідчать про те, що своє рішення щодо майбутньої діяльності вони приймають під впливом батьків. Батьки мають брати активну участь у визначенні життєвих і професійних цілей своїх дітей. Саме цим і викликана необхідність організації спеціальної роботи школи з батьками. Робота ця має бути спрямована на надання необхідної допомоги сім'ям в підготовці дітей до праці і вибору професії.

Роботу з профорієнтації з батьками проводять шкільні психологи, класні керівники, батьківські комітети. Ця робота є складовою частиною загальношкільного плану виховної роботи. До неї можуть бути віднесені такі заходи [34, 121-122]:

- анкетування батьків та залучення батьків до проведення профорієнтаційної роботи в школі;
- лекторії з питань профорієнтації у відповідності з програмою в класах;
- індивідуальна робота шкільного психолога і класних керівників з батьками;
- загальношкільні конференції типу "Сім'я, школа, вибір професії".

В роботі батьківського університету педагогічних знань повинні широко висвітлюватись питання профорієнтаційної роботи.

Слід підкреслити, що вплив батьків на процес професійного самовизначення дітей - надзвичайно складний. Саме це вимагає від шкільного психолога перш за все в окремих випадках вивчати сімейні відносини, рівень культури тих сімей, процес професійного самовизначення дітей яких викликає занепокоєння. Вивчення сім'ї - відповідальна і важка справа, що вимагає великої майстерності і такту від шкільного психолога.

В цілому вся профорієнтаційна робота повинна будуватися таким чином, щоб з діагностичної вона перетворилася в розвиваючу, формуючу, діагностико-корекційну. Дана робота повинна служити одній меті – активізувати учня, сформувати у нього прагнення до самостійного вибору професії з урахуванням отриманих знань про себе, своїх здібностях і перспективах їх розвитку.

Усе наведене вище дозволило нам скласти рекомендації для тих, кому потрібна допомога психолога-профконсультанта. Див. додаток В.

2.3 Методи професійної консультації й профвибору на основі професіографії й психограми

Професійна консультація має на меті встановлення відповідності індивідуальних психологічних й особистісних особливостей специфічним вимогам тієї або іншої професії. Розрізняють наступні види консультацій: довідкові, у ході яких учні з'ясовують канали працевлаштування, вимоги до прийому на роботу або навчання, можливості освоєння різних професій, термін підготовки, систему оплати праці, перспективи професійного росту; діагностичні, спрямовані на вивчення особистості, інтересів, схильностей, здатностей з метою виявлення відповідності їх що обирає або близької до неї професії; медичні, що мають метою виявлення стану здоров'я учня або людини, яка працевлаштовується, його психофізіологічних властивостей.

Ціль професійного вибору - виявлення придатності людини до конкретного виду праці. При здійсненні профвідбору перевага надається тим

претендентам, які мають більш високий рівень професійно важливих якостей, властивостей і сприятливі перспективи їхнього розвитку. Варто розрізняти профвибір і профпідбір. При проведенні профвибору підбирають найбільш відповідні даній професії особистості, тобто йдуть від професії до особистості, а при профвідборі підбирають відповідну даній особистості професію, тобто йдуть від особистості до професії [16, с.47].

Професійна консультація й профвибір проводиться з використанням професіограм й особливо психограм різних професій на основі методів професійної психодіагностики. У процесі професійної психодіагностики вивчають характерні риси особистості: протікання психічних процесів (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, воля, уява й ін.), ціннісні орієнтації, інтереси, потреби, схильності, здатності, професійні наміри, професійну спрямованість, риси характеру, темперамент, стан здоров'я.

Важливим етапом всієї профконсультаційної роботи є вивчення й виявлення спрямованості інтересів, професійної спрямованості й професійних намірів в учнів або в тих, що працевлаштовуються, а також подання відомостей школярам про характер й особливості роботи з обраної (або досліджуваної ними професії), їхній професійній поінформованості й професійній готовності, діагностика мотивів професійної діяльності й ін.

Розглянемо такі сучасні і важливі для вивчення питання профорієнтаційної роботи поняття і методи їх складання як професіографія та психограма.

Професіографія – одна з основних галузей професіології, що вивчає професійну діяльність людей. У завдання професіографії входить опис професій або спеціальностей, основних вимог, які вони пред'являють до людини, його психофізіологічним і фізичним якостям, а також фактори, що обумовлюють успішність або неуспішність, задоволеність або не задоволеність особистості даною професійною діяльністю [24].

Комплексний, систематизований, багатобічний опис конкретного виду роботи, призначений для проведення психологічного вивчення праці й використання надалі практичної діяльності, називають професіограмою. Професіограми застосовують для ознайомлення учнів або бажаючих працевлаштуватись з різними професіями в процесі професійного інформування й освіти.

Основним завданням професіографії є всебічне вивчення, опис різних професій і спеціальностей, а також складання професіограми, або перелік вимог, пропонованих даним видом праці до професійного поведіння людини, і перелік норм праці, тобто науково обґрунтованих, даних про можливості людини, обсягу й рівня трудових витрат в одиницю часу. Саме професіограма є тим документом, на підставі якого формуються нові професії й спеціальності або уточнюються, змінюються старі, дається повний опис їхнього змісту й досягається науково обґрунтована профорієнтаційна робота. [26, с.49].

Професіографічні роботи повинні бути націлені на те, щоб вчасно врахувати майбутні зміни в професійній структурі й завчасно виробити наукові рекомендації із внесення коректив у систему профорієнтації, відбору, підготовці розміщення кадрів. Отже, ці рекомендації повинні стосуватися як питань зміни характеру й змісту професіологічної роботи, так і якості й кількості фахівців, які будуть потрібні виробництву на майбутньому етапі розвитку [18].

Професіограми основних робітничих професій містять дані про процес роботи, відомості про вимоги: професійну й загальноосвітню підготовку, гігієнічні й фізіологічні особливості, медичні протипоказання, перспективи професійно – кваліфікаційного росту, економічні дані й ін. Важлива роль у розвитку й удосконалюванні організації професійної орієнтації школярів, організації розробки професіограм належить інженерам по підготовці кадрів підприємств й організацій, організаторам профорієнтаційної роботи.

Загальний план опису професії (професіограма) містить у собі наступні розділи:

1. Загальні відомості з про професії, спеціальності (найменування професії, потреба в даних фахівцях, форми професійної підготовки, робочі місця, які можна зайняти після оволодіння професією);

2. Зміст й умови роботи (використовувані матеріали, робочий інструмент, процес роботи і його результати, рівень механізації й автоматизації, необхідні для роботи знання, уміння, навички, характер й умови праці);

3. Людина в процесі роботи (привабливі сторони роботи й труднощі, ступінь відповідальності й елементи творчості, психофізіологічні якості й медичні протипоказання, позитивні й негативні наслідки роботи для людини);

4. Соціально - економічні особливості професії (система оплати праці й соціальне забезпечення, культурно-побутові умови, перспективи професійного росту, географія професії й ін.).

Важливою складовою частиною професіограми є психограма, що включає опис психологічних особливостей професії. Кожна конкретна професія визначає кількісне і якісне вираження окремих психічних утворень (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява, мова, увага, воля й ін.), їхній взаємозв'язок і взаємодія в процесі виконання виробничих операцій, що обумовлює необхідність наявності певних здатностей. Психограма покликана відбити цю своєрідність і дати зрозуміти людині, які вимоги до психіки, особистості пред'являються тією професією, що його цікавить.

Правильне складання й використання професіограм припускає певні знання користувачів в області класифікації існуючих професій. Загально визнаної й найбільш використовуваної в профорієнтації класифікацією професій є психологічна класифікація, запропонована Є.А.Клімовим. Суть її полягає в тім, що залежно від особливостей основного

предмета праці всі професії підрозділяються на п'ять головних типів: "людина - природа", "людина - техніка", "людина - людина", "людина - знакова система", "людина - художній образ". Далі, відповідно до особливостей основних цілей професійної діяльності, професії й спеціальності підрозділяються на класи гностичних (розпізнати, визначити), перетворюючих (обробити, обслужити) і дослідницьких (винайти, придумати) [22].

Крім типів і класів професії підрозділяються на спеціальності залежно від використовуваних у процесі трудової діяльності знарядь праці: спеціальності ручної праці (ювелір, піаніст); спеціальності операторів механізмів (токаря); спеціальності операторів автоматичних машин (друкаря, сталевара); спеціальності, пов'язані з функціональними знаряддями праці (викладач, організатор виробництва, артист, учений).

Четвертою класифікаційною ознакою професій виступають умови праці, під якими розуміють умови середовища, де протікає робота людини. Відповідно до цього розрізняють групи спеціальностей. Залежно від особливостей предмета, цілей, знарядь й умов праці складається й набір вимог до особистісних якостей людини.

У професіях типу "людина - людина" домінуюче значення мають узагальнені відносини особистості, система ціннісних орієнтацій. Тому одне з важливих завдань психодіагностики в системі профконсультації – виявлення таких особистісних якостей, які обумовлені особливостями емоційної сфери, потребою в спілкуванні, поведінковим ("соціальним") інтелектом. Комунікативні здатності проявляються в успішності взаємодії з людьми, у легкості встановлення контактів з ними, у розумінні інтересів інших людей, узгоджених діях з колективом, в умінні організовувати спільні дії людей й ефективно впливати на них.

Професії типу "людина - техніка" висувають підвищені вимоги до технічного мислення, сенсомоторної координації, спритності й точності

рухів, особливостям уваги, динамічному окоміру. Для регуляції виробничих процесів у деяких видах діяльності істотне значення мають зорові, слухові, вібраційні й м'язово - суглобні відчуття.

Для професій типу "людина – знакова система" важливі точність сприйняття, оперативна пам'ять, стійкість уваги, терпіння, уміння з цікавістю працювати з цифрами, формулами, хімічними символами, схемами, графіками й т.п. Учень, що має деякі дефекти мови, а також такі індивідуально – психологічні особливості особистості, як скутість (у незнайомій, новій обстановці губиться), видка втомлюваність, дратівливість від спілкування, що нав'язується, може успішно опанувати й із задоволенням працювати фахівцем даного типу професій.

Вимоги до професій типу "людина - природа" розроблені в найменшому ступені. Передбачається наявність у людини здатностей передбачати, оцінювати мінливі стани природи. Терпіння, наполегливість, спостережливість, здатність до систематичного ведення записів у щоденниках, здатність працювати в умовах, коли результати праці виявляються після закінчення тривалого часу.

Професії типу "людина – художній образ" вимагають розвитку аналізатора, що відповідає за різновид художньої діяльності, образній пам'яті, уяві, образного мислення, естетичного почуття. Так, на професії типу "людина – художній образ" відповідний відбір проводиться при вступних іспитах у навчальні заклади, витримати його можна тільки маючи попередній досвід занять – самостійних або в спеціалізованих школах (художніх, музичних). Тому, якщо в старшокласників до 8-10 – го класу не було відповідного досвіду діяльності – інтересів і схильностей-говорити про реальності плану або рекомендувати професію даного типу доводиться рідко.

Ще одним прикладом класифікації професій є класифікація, запропонована Анісімової Н.П., Шрейдер Р.В., Шариковим В.Д. Основними моментами цього типу класифікації є наступні моменти:

- ступінь механізації й автоматизації праці;
- представленість гностичних і виконавчих компонентів у діяльності;
- ступінь самостійності працівника в процесі виконання діяльності;
- ступінь розмаїтності й стереотипності праці.

Психограма повинна містити психологічний аналіз структури професійної діяльності й тих специфічних вимог, які професія пред'являє до психіки людини.

У трудовій діяльності так чи інакше проявляється все різноманіття, всі особливості психіки людини. Але, разом з тим, ці прояви носять різний характер, що обумовлений специфічними для кожної професії предметами й знаряддями праці, а також трудовими завданнями. Для вивчення й опису цього різноманіття професійно важливих ознак можна використати наступний план: психологічні особливості сенсорної, розумової, моторної діяльності, і потім, хоча це все невіддільно одне від одного, розглянути увагу, пам'ять, емоційно – вольову сферу й особливості особистості.

Висновки до 2 розділу

Надання допомоги учням у виборі професії здійснюється на основі їх всебічного вивчення в процесі навчальної, суспільної та трудової діяльності. На протязі всього періоду навчання учнів педагоги та шкільний психолог вивчають інтереси та нахили учнів, активно впливають на їх розвиток.

Для вивчення та формування готовності школярів до вибору професії необхідно використовувати комплекс доповнюючих одне одного психолого-педагогічних методів, які включають спостереження, анкетування, індивідуальні та групові бесіди тощо.

Також, ми розглянули такі важливі моменти методології в професійному консультуванні як складання психограм і їх основні завдання, розглянули кілька класифікацій професій (запропоновані Клімовим Е.А. та Анісімовою Н.П., Шрейдер Д.В., Шариковим В.Д), звернули увагу на

важливість впливу емоційного стану на вибір професії та відчуття людини в подальшій трудовій діяльності.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

2.1. Опис методів та методик експериментального дослідження

Експериментальне дослідження проводилось з дітьми 9 та 11 класів Вінницької ЗОШ I-III ст. №20 ВМР. Загальна кількість досліджуваних 65, віком 14 - 17 років.

Вивчення психологічної готовності старшокласників до професійного самовизначення досить складний процес. Часто для дослідження такого явища використовуються в комплексі методи спостереження, різні типи анкетування або спрямованої бесіди, які дають змогу досліджуваним самим розповісти про свою психологічну готовність до професійного самовизначення, а також використовуються стандартизовані методики.

Одним із способів, що допомагають зробити правильний вибір професійної діяльності, є тести. Користуючись ними, можна досить точно визначити оптимальну сферу діяльності, рейтинг власних інтересів, наявність якостей, необхідних для тієї чи іншої професії тощо.

Завданням нашого дослідження є виявлення психологічної готовності у старшокласників до професійного самовизначення. Для розв'язання даного завдання, на нашу думку, необхідно застосувати наступні методики.

З метою вивчення комунікативних і організаторських схильностей у старшокласників нами була використана «Методика дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1)» [30, с.46].

У професіях, що за своїм змістом пов'язані з активною взаємодією людини з людиною, провідними професійно значущими якостями є комунікативні та організаторські здібності.

Аналіз комунікативних і організаторських здібностей особистості дозволяє виявити їх психологічну структуру; вичленити такі їхні компоненти, які можуть бути індикаторами відповідних здібностей.

Розглядаючи з цих позицій організаторські здібності, не важко виділити в їх структурі вміння впливати на людей з метою успішного вирішення ними певних завдань і досягнення певних цілей, уміння оперативно розібратися в ситуативній взаємодії людей і направити цю взаємодію в потрібне русло, прагнення до прояву ініціативи, до виконання громадської роботи тощо.

Анкетна частина методики “ КОЗ – 1 ” пропонує досліджуваному серію запитань, на які можна дати або позитивні, або негативні відповіді, тобто “так” або “ні”.

Можливості прояву комунікативних і організаторських схильностей закладено у відповідних групах запитань. Сукупність яких представлена в бланку “Лист запитань”. Спектр опитування в ньому досить широкий для того, щоб за результатами відповідей досліджуваного можна було виявити якісно – кількісні параметри його комунікативних і організаторських схильностей. Методика представлена у додатку А.

Також нами був використаний опитувальник професійної спрямованості (ОПС) Д. Голанда [30, с.52]. Дана методика визначає ступінь зв'язку типу особистості з сферою професійної діяльності, до якої у неї природні нахили.

Люди переважно прагнуть знайти середовище і професію, які дозволили б їм краще розкрити свої здібності, виразити свої інтереси, цінності орієнтації. Виходячи з цього, Д. Голланд виділяє шість типів особистості:

- реалістичний,
- інтелектуальний,
- соціальний,

- конвенційний,
- підприємницький,
- артистичний.

Відповідно до зазначених типів особистості виділено і шість типів професійного середовища з аналогічними назвами. Методика представлена у додатку Б.

З точки зору вибору професії сутність методики Голланда полягає в тому, що успішність професійної діяльності, задоволеність нею і залежить у першу чергу від відповідності типу особистості типові професійного середовища. Представники тієї чи іншої професії за певними психологічними характеристиками більш – менш однорідні. Кожна професія приваблює до себе людей, яким притаманні спільні інтереси, погляди, нахили, певні психофізіологічні властивості та ін. Оскільки представники кожної професійної групи характеризуються певною подібністю, то в багатьох ситуаціях вони реагують достатньою мірою однаково, створюючи тим самим своє інтерперсональне середовище. Таким чином, правомірно стверджувати наявність моделюючого людину професійного середовища.

Далі нами була проведена методика з вибору професії Клімова Є. А. [30, с.56]. Дана методика призначена для вибору професії відповідно до класифікації типів професій Е.А.Клімова. Досліджуваний повинен в кожній з 20 пар пропонованих видів діяльності вибрати тільки один вид і у відповідній клітині аркуша відповідей поставити цифру 1. Потім підраховується кількість балів відповідно до ключа тесту. За кожен збіг з ключем нараховується один бал.

Назва типів професій:

«Людина-природа» - всі професії, пов'язані з рослинництвом, тваринництвом і лісовим господарством;

«Людина-техніка» - всі технічні професії;

«Людина-людина» - всі професії, пов'язані з обслуговуванням людей, зі

спілкуванням;

«Людина-знакова система» - всі професії, пов'язані з обрахуванням, цифровими і літерними знаками, в тому числі і музичні спеціальності;

«Людина-художній образ» - всі творчі спеціальності. Методика представлена у додатку В.

Також ми використали схожий до попередньої методики тест «Квадрат інтересів». [30, с.67]. Методика представлена у додатку Д.

Останньою методикою була методика «Вивчення професійних намірів старшокласників» []. Даний опитувальник дозволяє визначити готовність до вибору професії (Л.М.Фрідман, Т.А.Пушкіна, І.Я.Каплунович, 1988), що характеризується внутрішньою свідомістю самого факту вибору і визначення професійних інтересів, обізнаністю учня і оцінкою своїх здібностей, а також знаннями про те, які фізичні і психологічні вимоги до людини пред'являє вибрана професія. Методика представлена у додатку Ж.

2.2. Проведення дослідження та його результати

Після проведення методики на дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1) ми отримали наступні результати, які ви можете побачити у додатку Ж. Низький рівень комунікативних здібностей мають 4 досліджуваних (6%) (див. рис. 3.1), вони характеризується вкрай низьким рівнем прояву схильностей до комунікативної діяльності. Нижче середнього мають 10 досліджуваних (16%) (див. рис. 3.2.1). Вони не прагнуть до спілкування, почувають себе скуто у новій компанії, у новому колективі, віддають перевагу перебуванню на самоті, обмежують коло своїх знайомств, відчують труднощі в установленні активних контактів з людьми, погано орієнтуються у незнайомій ситуації, не відстоюють свої власні погляди і тяжко переживають образи. Прояви ініціативи в громадській діяльності вкрай занижені, в багатьох справах вони намагаються уникнути прийняття самостійних рішень.

Середній рівень мають 19 досліджуваних (29%) (див. рис. 3.2.1). Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують кола своїх знайомств. Однак потенціал цих схильностей не відзначається високою сталістю.

Високий рівень комунікативних здібностей мають 28 досліджуваних (43%) (див. рис. 3.2.1). Вони не розгублюються у новій обстановці, швидко знаходять собі приятелів, постійно прагнуть до розширення кола своїх знайомих, виявляють ініціативу в спілкуванні. І все це провадиться не за примусом, а згідно зі своїми власними внутрішніми прагненнями, згідно зі своїм спрямуванням.

І, нарешті, та група досліджуваних, що одержала оцінку 5 ($Q=5$), посідає дуже високий рівень прояву комунікативних схильностей, а це 4 досліджуваних (6%) (див. рис. 3.2.1). Вони відчувають потребу в комунікативній діяльності і активно, помітно прагнуть до неї. Для них є характерними швидка орієнтація в складних ситуаціях, своєчасний вибір засобів спрощення, розрядки ситуації, невимушеність поведінки у новому колективі. Досліджувані цієї групи є ініціативними, вони самі будують потрібну ситуацію навколо себе, приймають самостійні рішення, відстоюють і свої думки, і свої рішення. Вони здатні внести позбавлення у незнайому їм компанію.

Що стосується організаторських здібностей, то ми маємо дещо інші результати. Досліджувані учні, що одержали оцінку 1 ($Q = 1$) а це 3 досліджуваних (5%) (див. рис. 3.2.1), які характеризуються вкрай низьким рівнем прояву схильностей до організаторської діяльності. В учнів, що одержали оцінку 2 ($Q = 2$), це 19 досліджуваних (29%) (див. рис. 3.2.1), розвиток організаторських схильностей знаходиться на рівні нижче середнього. Вони почувають себе скуто у новій компанії, у новому колективі, віддають перевагу перебуванню на самоті, обмежують коло своїх знайомств, погано орієнтуються у незнайомій ситуації, не відстоюють свої власні погляди і тяжко переживають образи. Прояви ініціативи в громадській

діяльності вкрай занижені, в багатьох справах вони намагаються уникнути прийняття самостійних рішень.

21 досліджуваний (32%) (див. рис. 3.2.1), у яких середній рівень організаторських здібностей характеризуються середнім рівнем прояву організаторських схильностей. Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують кола своїх знайомств, відстоюють свої думки і планують свою працю. Однак потенціал цієї схильності не відзначається високою сталістю.

Досліджувані, що одержали оцінку 4 ($Q=4$) – 15 учнів (23%) (див. рис. 3.2.1), вони відносяться до групи з високим рівнем прояву організаторських схильностей. Ці учні не розгублюються у новій обстановці, швидко знаходять собі приятелів, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, здатні до прийняття самостійних рішень у складних ситуаціях. І все це провадиться не за примусом, а згідно зі своїми власними внутрішніми прагненнями, згідно зі своїм спрямуванням.

І, нарешті, та група досліджуваних, яка посідає дуже високий рівень прояву організаторських схильностей – 5 учнів (11%) (див. рис. 3.2.1). Вони відчувають потребу організаторській діяльності і активно, помітно прагнуть до неї. Для них є характерними швидка орієнтація в складних ситуаціях, своєчасний вибір засобів спрощення, розрядки ситуації, невимушеність поведінки у новому колективі. Досліджувані цієї групи є ініціативними, вони самі будують потрібну ситуацію навколо себе, приймають самостійні рішення, відстоюють і свої думки, і свої рішення. Їм подобається організувати різні ігри, заходи, вони вельми наполегливі у діяльності, що їх приваблює. Завдяки своїй ініціативності вони самі відшуковують ті справи, що відповідають їхнім потребам у організаторській діяльності.

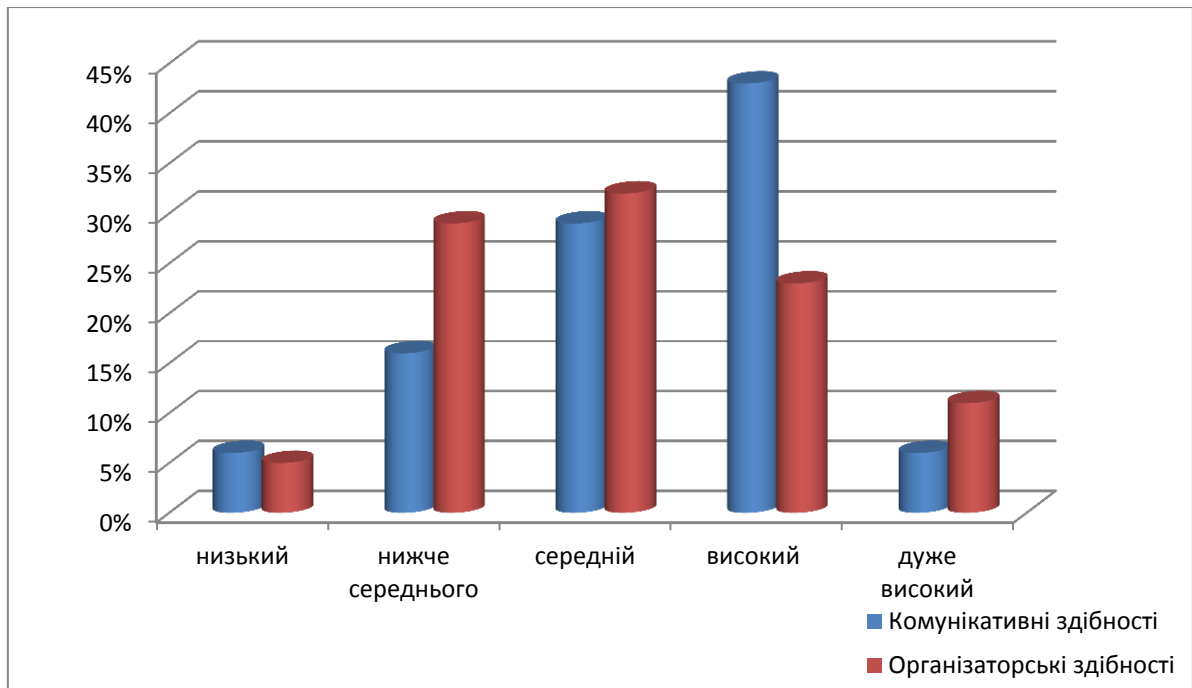

Рис. 3.2.1 Результати методики на дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1)

Наступним був використаний опитувальник професійної спрямованості (ОПС) Д. Голанда (див. додаток Л).

Реалістичний тип обрали 12 учнів (18%) (див. рис. 3.2.2). Цей тип чоловічий, несоціальний, емоційно стабільний, орієнтований на сьогоднішній день. Його представники займаються конкретними об'єктами і їх практичним використанням: інструментами, різними речами, тваринами, машинами. Віддають перевагу професіям, які вимагають моторних навичок, спритності, конкретності. Представники цього типу віддають перевагу таким професіям: механік, електрик, інженер, агроном, садівник, токарь, водій, будівельник тощо.

Для професійного типу характерними є переважно невербальні інтелектуальні здібності. Психомоторні навички переважають над математичними здібностями і здібностями до мов.

10 учнів (15%) обрали **інтелектуальний тип** – орієнтований на розумову працю (див. рис. 3.2.2). Він несоціальний, аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний. У нього переважають теоретичні

та, деякою мірою, практичні цінності. Роздумам про проблему він надає більшу перевагу в порівнянні з заняттями щодо реалізації пов'язаних з нею рішень. Йому подобається вирішувати завдання, що вимагають абстрактного мислення. Інтелектуал надає перевагу науковим професіям, таким як: ботанік, астроном, фізик, математик тощо. Володіє високорозвиненими як вербальними, так і невербальними здібностями.

11 учнів (17%) обрали **соціальний тип** - ставить перед собою такі цілі й завдання, які дозволяють йому встановити тісний контакт з навколишнім середовищем (див. рис. 3.2.2). Володіє соціальними вміннями й потребує соціальних контактів. Рисами його характеру є соціальність, бажання навчати і виховувати, гуманність, жіночність. Заняття, яким цей тип надає найбільшу перевагу, - це навчання, лікування, обслуговування. В основному це лікар, вчитель, психолог. Представники цього типу намагаються триматися осторонь від інтелектуальних проблем. Вони активні, вміють пристосовуватися. Проблеми вони вирішують, опираючись переважно на емоції, почуття і вміння спілкуватися. Їм притаманні хороші вербальні і відносно слабкі невербальні здібності.

14 досліджуваних (22%) обрали **конвенційний тип** віддає перевагу чітко структурованій діяльності (див. рис. 3.2.2). З оточуючого середовища він вибирає цілі, задачі і цінності, які формуються із звичаїв і обумовлені станом суспільства. У відповідності до цього його підхід до проблем носить стереотипний практичний і конкретний характер. Спонтанність і оригінальність для нього не характерні. Значною мірою для нього характерні ригідність, консерватизм, залежність. Надає перевагу професіям, пов'язаним з розрахунками, канцелярією – бухгалтер, касир, економіст, статист, комірник, працівник банку, ревізор тощо.

Він володіє добрими навичками спілкування, а також моторними навичками. Математичні здібності розвинуті у нього краще, ніж вербальні.

Він поганий керівник і організатор, його рішення переважно залежать від оточуючих його людей.

7 учнів (11%) обрали **підприємницький тип**, який вибирає цілі, цінності і задачі, які дозволяють йому проявити енергію, ентузіазм, імпульсивність, домінантність, реалізувати любов до пригодництва (див. рис. 3.2.2). Віддає перевагу чисто «чоловічим», керівним ролям, у яких він може задовольнити свої потреби в домінантності й визнанні. Це такі професії, як директор, телерепортер, завідувач, менеджер, журналіст тощо. Для цього професійного типу характерна дуже широка сфера діяльності. Йому не подобаються заняття, пов'язані з ручною працею, а також ті, що вимагають посидючості, значної концентрації уваги й інтелектуальних зусиль. Віддає перевагу невизначеним вербальним задачам, які пов'язані з керівництвом, високим статусом і владою. Найбільших успіхів досягає в управлінні, бізнесі і спорті.

Останній, **артистичний тип**, обрали 11 учнів (17%) (див. рис. 3.2.2). Цей тип людей відхиляється від чітко структурованих проблем і видів діяльності, що передбачають велику фізичну силу. В спілкуванні з оточуючими опирається на свої безпосередні почуття, емоції, інтуїцію та уяву. Йому притаманні складні погляди на життя, гнучкість, незалежність рішень. Це несоціальний, оригінальний тип.

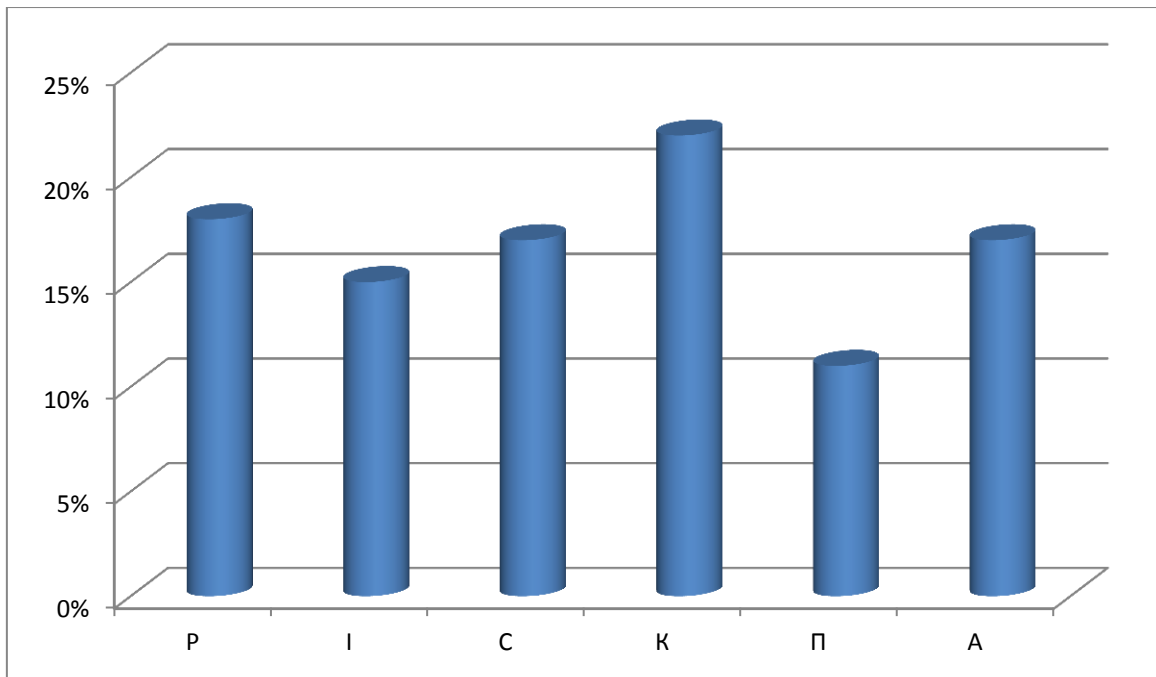

Рис. 3.2.2 Результати по методиці (ОПС) Д. Голанда

Далі нами була проведена методика з вибору професії (ДДО) Клімова Є.А. (див. додаток Л), по якій ми отримали наступні результати, які зображені на рис. 3.2.3.

Тип людина - природа – всі професії, пов’язані з рослинництвом, тваринництвом та лісовим господарством, обрали 14 учнів а це 22%.

Тип людина - техніка – всі технічні професії, обрали 17 досліджуваних (26%).

Людина - людина – всі професії, пов’язані з обслуговуванням людей, спілкуванням, обрали 15 учнів (23%).

Тип Людина – знакова система – всі професії, пов’язані з розрахунками, цифровими та буквеними знаками, в тому числі і музичні спеціальності, обрали 11 досліджуваних (17%).

Тип людина – художній образ – всі творчі спеціальності, обрали 8 учнів, а це 12%.

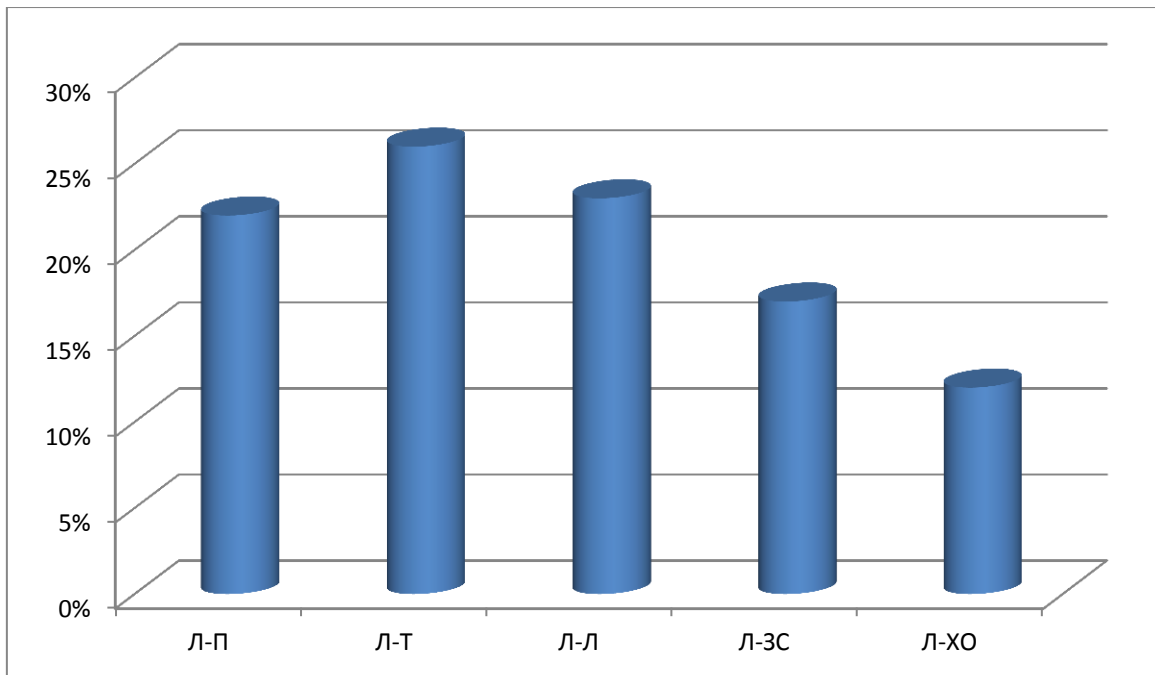

Рис. 3.2.3 Результати по методиці (ДДО) Клімова Є.А.

Наступним ми використали тест «Квадрат інтересів», який схожий до попередньої методики та за яким отримали наступні результати які можна також побачити у рис. 3.2.4. та у додатку Л.

Тип людина - природа – це професії, пов'язані із сільським господарством, харчовою промисловістю, медициною й науковими дослідженнями (біологія, географія), обрали 7 учнів а це 11%.

Тип людина - техніка – всі технічні професії, обрали 10 досліджуваних (15%).

Людина - людина – всі професії, пов'язані з обслуговуванням людей, спілкуванням, обрали 14 учнів (22%). Тут головний предмет праці - люди

Тип Людина – знакова система – всі професії, пов'язані з розрахунками, цифровими та буквеними знаками, в тому числі і музичні спеціальності, обрали 19 досліджуваних (30%). Тут головний предмет праці - умовні знаки, цифри, коди, природні або штучні мови. Професії: перекладач, кресляр, інженер, топограф, секретар-друкарка, програміст тощо.

Тип людина – художній образ – всі творчі спеціальності, обрали 16 учнів, а це 25%. Цей тип включає професії, пов'язані з такими видами

діяльності: образотворча; музична діяльність; літературно-художня; акторсько-сценічна.

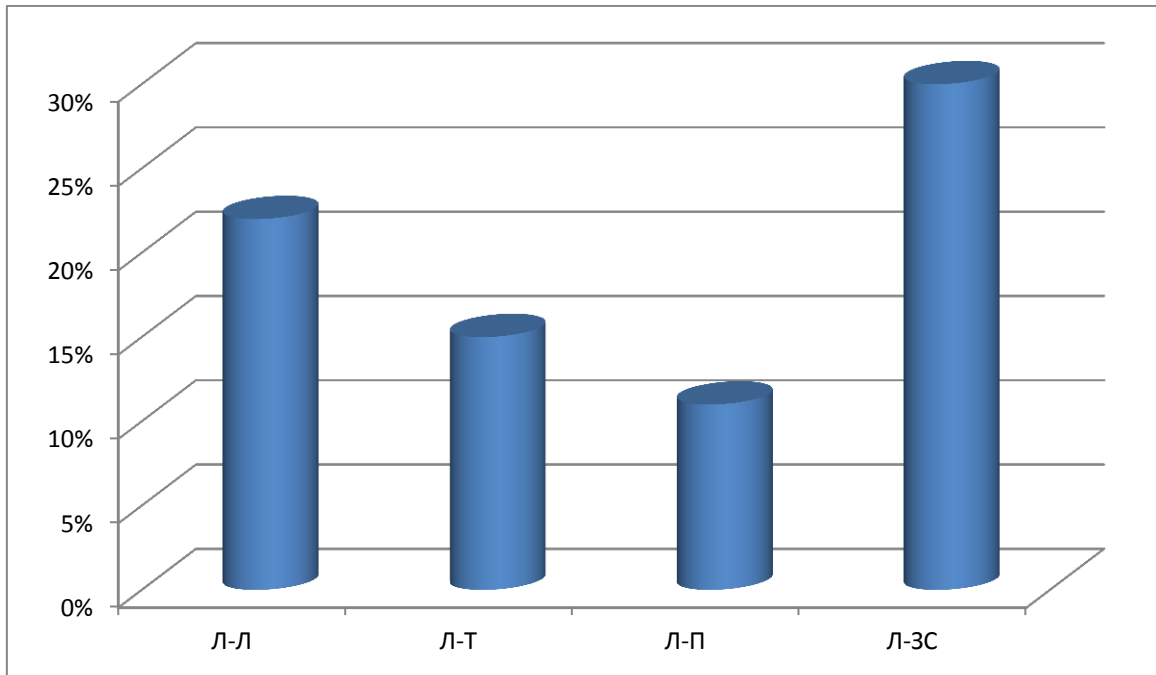

Рис. 3.2.4 Результати по методиці «Квадрат інтересів»

Останньою для вивчення професійних намірів старшокласників ми використали анкету яка дозволяє визначити готовність до вибору професії (див. додаток Л).

Розглядаючи уподобання та професійні наміри, знання про вибрану професію, оцінку учнем своєї придатності до вибраної професії по даній методиці ми можемо зробити наступний висновок. 72% опитаних старшокласників не визначились у своїх професійних намірах (47 учнів). Лише 28 % опитаних (18 учнів) визначились із професією якою хочуть оволодіти та мають якісь певні знання про неї. Результати подані у рис. 3.2.5.

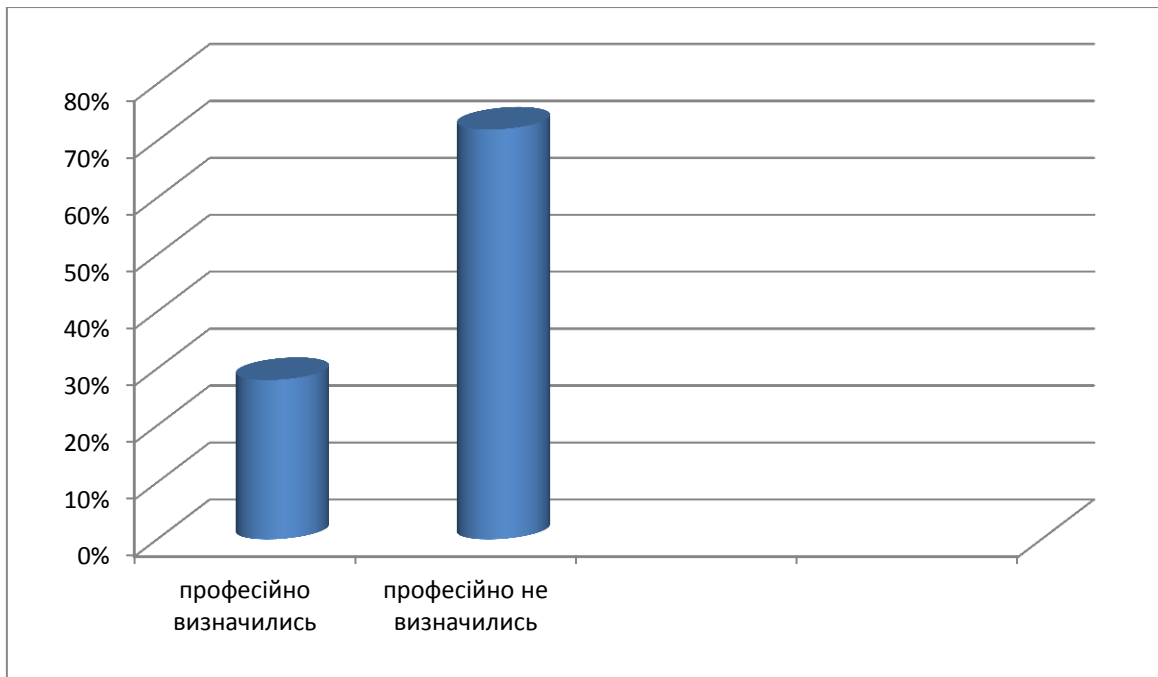

Рис. 3.2.5 Результати з анкетування на визначення готовності до вибору професії

Далі ми із цими 47 старшокласниками створюємо контрольну та експериментальну групу. До контрольної групи ми відносимо 23 учня з яким в подальшому не будемо проводити ніякої роботи. До експериментальної групи ми віднесли 24 учня, з якими проведемо профорієнтаційну роботу. Після чого зробимо повторне дослідження та порівняємо результати.

3.3. Розробка тренінгової програми для професійного самовизначення старшокласників

В цій частині нашої роботи ми пропонуємо розробку тренінгу з особистісної професійної само визначеності. Він займає приблизно три години. Експериментальну групу ми умовно поділили по 12 старшокласників, оскільки тренінгова група має свої кількісні обмеження. Матеріал тренінгу ми можемо знайти у додатку 3.

Кожний випускник навчального закладу, розмірковуючи над своїм майбутнім, перш за все вирішує, яку професію йому обрати. І в цей

особливий період життя старшокласників, доречною буде допомога у оволодінні навичками самостійного вибору майбутньої професії.

Загальновідомо, що коли змінюється середовище, в якому живе учень, змінюються його уявлення про себе, свої можливості. У зв'язку з цим актуальними є пошуки точок відліку для самоствердження, самовизначення у майбутньому, збільшення стійкості підлітків у ситуації «мінливості» суспільства, ринку праці.

В сучасних умовах необхідно виховувати конкурентноспроможну особистість, яка б мала не тільки високий інтелектуальний розвиток, а й ще була б психологічно підготовлена до виріїв нашого сьогодення.

З метою допомогти учням зорієнтуватися у світі сучасних професій, здійснити професійне самовизначення з урахуванням психолого-індивідуальних особистісних властивостей нами був розроблений профорієнтаційний тренінг «**Моя професія – мій життєвий вибір**».

Завдання:

- 1) ознайомити з алгоритмом вибору професії;
- 2) вдосконалити знання учнів з типами професій;
- 3) діагностувати здібності і нахили учнів.

В програмі тренінгу використовуються вправи, ігри профорієнтаційного змісту, які дають можливість створити позитивне середовище, в якому учні можуть навчатися новим способам дій і поведінковим реакціям; експериментувати з новими стратегіями у вирішенні проблем; усвідомлено поставитися до вибору майбутньої професійної діяльності.

В основу даного тренінгу покладена формула вибору професії «Хочу – Можу – Треба». Учні поступово проходять ряд вправ, набуваючи практичний досвід використання цієї формули при вирішенні проблеми професійного самовизначення.

В тренінгу враховані вікові можливості учнів, їхній життєвий досвід, емоційність сприйняття вправ, практична діяльність школярів. Це забезпечує зацікавленість учнів навчанням.

Тренінг «**Моя професія – мій життєвий вибір**» розрахований на 6 занять по 1 годині, з періодичністю 3 заняття на тиждень.

Заняття можуть використовуватися як для учнів 9 - 11 класів, так і інших категорій учнів, які цікавляться проблемою вибору майбутньої професії. До занять можуть залучатися вчителі та батьки, які можуть бути безпосередньо учасниками групи разом у учнями, або працювати окремою групою.

Очікувані результати:

- активізація інтересу учнів до самостійного вибору майбутньої професії на основі індивідуальних властивостей, схильностей, здібностей та вимог до сучасного ринку праці; оволодіння інструментами для свідомого і відповідального вибору професійної діяльності у житті.
- розвиток рівнів усвідомлення учнями «Я-образу» і «Я-образу майбутньої професії»;
- формування усвідомленого ставлення учнів до дослідження і вирішення проблеми самостійного вибору майбутньої професії: самооцінка індивідуальних можливостей і їхнє співвідношення з вимогами різного типу професійної діяльності на ринку праці;
- обґрунтований вибір профільних напрямків знань, необхідних для вибору майбутньої професії: самовиховання, само тренінги як професійно важливі якості в процесі навчання; вибір технології і розробка алгоритму професійного самовизначення.

Отже, хто має допомогти молодій людині? До професійного самовизначення людина має прийти самотужки - це ніби верхівка айсберга під назвою «індивідуальна профорієнтація». Але підштовхнути її до цього кроку, створити відповідні умови для розвитку тих чи інших здібностей,

здатків має суспільство. Це, передовсім, батьки - оскільки з дитинства родина стоїть на першому місці для дитини, згодом - вихователі дитячого садочка, вчителі, психологи, у старшому віці - консультанти.

Отже, як допомогти правильно? Слід відразу визначитися з вихованням дитини - не обов'язково наймати няню, котра б читала поезію з метою виростити майбутнього Пушкіна. Натомість з перших років життя не треба заважати дитині заборонами та обмеженнями (звісно, в розумних межах) пізнавати світ. Велике значення матиме ваша допомога в розвитку розумових здібностей дитини, дрібної моторики, навиків спілкування. Батькам не варто боятися звернутися з цього приводу до фахівця. Тут слід керуватися міркуванням: чим більше дитина отримає, тим більшою буде віддача в майбутньому - і в професійному, зокрема.

А от виявити здібності та обдарованість дитини можна вже з 4-6 років. Велике значення матиме й процес заохочення в цьому ж віці. Дитина малює, співає, декламує вірші - це ще не робить з неї майбутнього художника чи диктора, як вважають батьки, але і не виключає такої можливості.

У шкільні роки батьківський тягар у цьому плані частково бере на себе школа. І яким би не було занепокоєння батьків, сучасна система освіти формувалася сторіччями і включає досвід багатьох людей - педагогів, психологів, вчителів тощо.

Але й тут знайдеться робота для батьків. Адже можна повністю довірити власне чадо вчителям, а можна стати союзником педагогів і разом долати дитячі капризи, страхи, агресії, пасивність, сором'язливість тощо. Занадто конфліктні, агресивні чи пасивні фахівці, повірте, не влаштують жодного роботодавця.

У будь-якому випадку, суспільство може лише допомогти дитині в розвитку її здібностей, багато чого навчити та продемонструвати, але - аж ніяк не обирати за неї. Сьогодні ви приділите увагу дрібним і незначним,

здавалось би, на перший погляд, речам, завтра трохи більш важливим - у силу дитячого віку та сприйняття. Так формується людина і фахівець.

Профорієнтація є важливим засобом збереження та формування трудового потенціалу країни шляхом підвищення мотивації людей до продуктивної праці. В умовах економічного зростання, коли попит на робочу силу збільшується, підвищуються вимоги до кваліфікації працівників, розвиток цілісної системи професійної орієнтації населення набуває особливого значення.

Сучасна система професійної орієнтації включатиме комплекс наукового обґрунтованих форм, методів та засобів допомоги особі для оптимізації її професійного самовизначення з врахуванням особистісних характеристик та потреб ринку праці.

Прийняття розпорядження спрямоване на продовження роботи щодо підвищення якості та ефективності профорієнтації населення та створення конкурентоспроможного трудового потенціалу України. Необхідність удосконалення системи профорієнтації передбачена положенням та рекомендаціями Міжнародної організації праці.

Для більш наочного ознайомлення з майбутнім фахом чи професією ми запросили батьків старшокласників, які не тільки підготували розповідь про свою професію а й залюбки давали відповідь на всі запитання.

Також ми підготували та розробили пам'ятки старшокласникам «Алгоритм професійного самовизначення», які вони отримали в процесі проходження профорієнтаційної роботи (див. додаток К).

3.4 Організація повторного емпіричного та інтерпретація даних дослідження

Після проведеної профорієнтаційної роботи з експериментальною групою, ми провели повторне дослідження, з якого отримали наступні результати.

Після проведення методики на дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1) у контрольній групі результати не змінилися (див. додаток Л). Низький рівень комунікативних здібностей має лише 3 досліджуваних із 23 (13%) (див. рис. 3.4.1), вони характеризується вкрай низьким рівнем прояву схильностей до комунікативної діяльності. Нижче середнього мають 4 досліджуваних (17%) (див. рис. 3.4.1). Вони не прагнуть до спілкування, почувають себе скuto у новій компанії, у новому колективі, віддають перевагу перебуванню на самоті, обмежують коло своїх знайомств, відчують труднощі в установленні активних контактів з людьми, погано орієнтуються у незнайомій ситуації, не відстоюють свої власні погляди і тяжко переживають образи. Прояви ініціативи в громадській діяльності вкрай занижені, в багатьох справах вони намагаються уникнути прийняття самостійних рішень.

Середній рівень мають 5 досліджуваних (22%) (див. рис. 3.4.1). Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують кола своїх знайомств. Однак потенціал цих схильностей не відзначається високою сталістю.

Високий рівень комунікативних здібностей мають 10 досліджуваних (44%) (див. рис. 3.4.1). Вони не розгублюються у новій обстановці, швидко знаходять собі приятелів, постійно прагнуть до розширення кола своїх знайомих, виявляють ініціативу в спілкуванні. І все це провадиться не за примусом, а згідно зі своїми власними внутрішніми прагненнями, згідно зі своїм спрямуванням.

І, нарешті, та група досліджуваних, що одержала оцінку 5 (Q=5), посідає дуже високий рівень прояву комунікативних схильностей, а це 1 досліджуваний із 23 (4%) (див. рис. 3.4.1). Такі люди відчують потребу в комунікативній діяльності і активно, помітно прагнуть до неї. Для них є характерними швидка орієнтація в складних ситуаціях, своєчасний вибір засобів спрощення, розрядки ситуації, невимушеність поведінки у новому колективі. Досліджувані цієї групи є ініціативними, вони самі будують

потрібну ситуацію навколо себе, приймають самостійні рішення, відстоюють і свої думки, і свої рішення. Вони здатні внести позитивні зміни у незнайому їм компанію.

Що стосується організаторських здібностей, то ми маємо дещо інші результати. Досліджувані учні, що одержали оцінку 1 ($Q = 1$) а це 2 досліджуваних (9%) (див. рис. 3.4.1), які характеризуються вкрай низьким рівнем прояву схильностей до організаторської діяльності. В учнів, що одержали оцінку 2 ($Q = 2$), це 6 досліджуваних (26%) (див. рис. 3.4.1), розвиток організаторських схильностей знаходиться на рівні нижче середнього. Вони почувають себе скуто у новій компанії, у новому колективі, віддають перевагу перебуванню на самоті, обмежують коло своїх знайомств, погано орієнтуються у незнайомій ситуації, не відстоюють свої власні погляди і тяжко переживають образи. Прояви ініціативи в громадській діяльності вкрай занижені, в багатьох справах вони намагаються уникнути прийняття самостійних рішень.

10 досліджуваних (43%) (див. рис. 3.4.1), у яких середній рівень організаторських здібностей характеризуються середнім рівнем прояву організаторських схильностей. Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують кола своїх знайомств, відстоюють свої думки і планують свою працю. Однак потенціал цієї схильності не відзначається високою сталістю.

Досліджувані, що одержали оцінку 4 ($Q=4$) – 3 учнів (13%) (див. рис. 3.4.1), вони відносяться до групи з високим рівнем прояву організаторських схильностей. Ці учні не розгублюються у новій обстановці, швидко знаходять собі приятелів, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, здатні до прийняття самостійних рішень у складних ситуаціях. І все це провадиться не за примусом, а згідно зі своїми власними внутрішніми прагненнями, згідно зі своїм спрямуванням.

І, нарешті, та група досліджуваних, яка посідає дуже високий рівень прояву організаторських схильностей – 2 учнів (9%) (див. рис. 3.4.1). Вони

відчувають потребу організаторській діяльності і активно, помітно прагнуть до неї. Для них є характерними швидка орієнтація в складних ситуаціях, своєчасний вибір засобів спрощення, розрядки ситуації, невимушеність поведінки у новому колективі. Досліджувані цієї групи є ініціативними, вони самі будують потрібну ситуацію навколо себе, приймають самостійні рішення, відстоюють і свої думки, і свої рішення. Їм подобається організовувати різні ігри, заходи, вони вельми наполегливі у діяльності, що їх приваблює. Завдяки своїй ініціативності вони самі відшуковують ті справи, що відповідають їхнім потребам у організаторській діяльності.

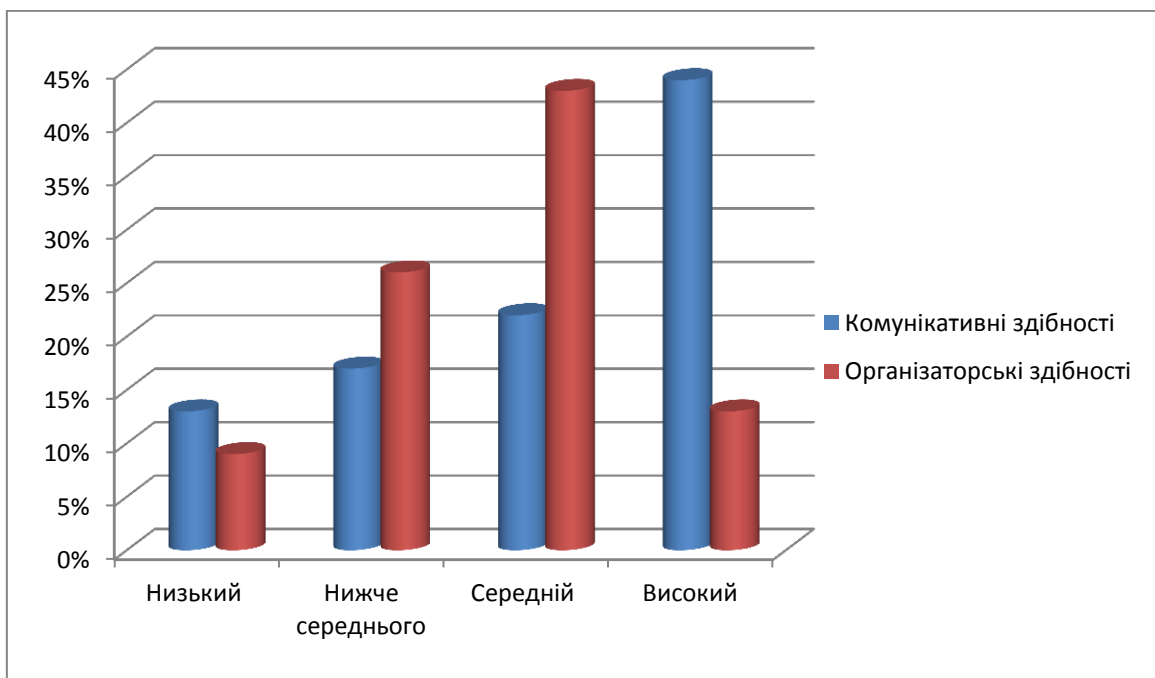

Рис. 3.4.1 Результати по методиці на дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1) у контрольній групі.

Також ми повторно продіагностували експериментальну групу. Результати по даній методиці істотно змінилися. Нагадаємо що експериментальна група складалася з 24 старшокласників.

Низький рівень комунікативних здібностей та рівень нижче середнього не має жоден із досліджуваних старшокласників (0%).

Середній рівень мають 9 досліджуваних (37,5%) (див. рис. 3.4.2). Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують кола своїх знайомств. Однак потенціал цих схильностей не відзначається високою сталістю.

Високий рівень комунікативних здібностей мають 12 досліджуваних (50%) (див. рис. 3.4.2). Вони не розгублюються у новій обстановці, швидко знаходять собі приятелів, постійно прагнуть до розширення кола своїх знайомих, виявляють ініціативу в спілкуванні. І все це провадиться не за примусом, а згідно зі своїми власними внутрішніми прагненнями, згідно зі своїм спрямуванням.

Дуже високий рівень прояву комунікативних схильностей отримали 3 досліджуваних із 24 (12,5%) (див. рис. 3.4.2). Такі люди відчують потребу в комунікативній діяльності і активно, помітно прагнуть до неї. Для них є характерними швидка орієнтація в складних ситуаціях, своєчасний вибір засобів спрощення, розрядки ситуації, невимушеність поведінки у новому колективі. Досліджувані цієї групи є ініціативними, вони самі будують потрібну ситуацію навколо себе, приймають самостійні рішення, відстоюють і свої думки, і свої рішення. Вони здатні внести позбавлення у незнайому їм компанію.

Що стосується організаторських здібностей, то результати по цій методиці нас теж дуже порадували. Низький рівень прояву схильностей до організаторської діяльності не отримав ніхто із досліджуваних. Розвиток організаторських схильностей знаходиться на рівні нижче середнього лише у 1 (4%) досліджуваного.

6 досліджуваних (25%) (див. рис. 3.4.2), у яких середній рівень організаторських здібностей характеризуються середнім рівнем прояву організаторських схильностей. Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують кола своїх знайомств, відстоюють свої думки і планують свою працю. Однак потенціал цієї схильності не відзначається високою сталістю.

Досліджувані, що одержали оцінку 4 (Q=4) – 14 учнів (58,5%) (див. рис. 3.4.2), вони відносяться до групи з високим рівнем прояву організаторських схильностей. Ці учні не розгублюються у новій обстановці, швидко знаходять собі приятелів, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, здатні до прийняття самостійних рішень у складних ситуаціях. І все це провадиться не за примусом, а згідно зі своїми власними внутрішніми прагненнями, згідно зі своїм спрямуванням.

І, нарешті, та група досліджуваних, яка посідає дуже високий рівень прояву організаторських схильностей – 3 учнів (12,5%) (див. рис. 3.4.2). Вони відчувають потребу організаторській діяльності і активно, помітно прагнуть до неї. Для них є характерними швидка орієнтація в складних ситуаціях, своєчасний вибір засобів спрощення, розрядки ситуації, невимушеність поведінки у новому колективі. Досліджувані цієї групи є ініціативними, вони самі будують потрібну ситуацію навколо себе, приймають самостійні рішення, відстоюють і свої думки, і свої рішення. Їм подобається організовувати різні ігри, заходи, вони вельми наполегливі у діяльності, що їх приваблює. Завдяки своїй ініціативності вони самі відшуковують ті справи, що відповідають їхнім потребам у організаторській діяльності.

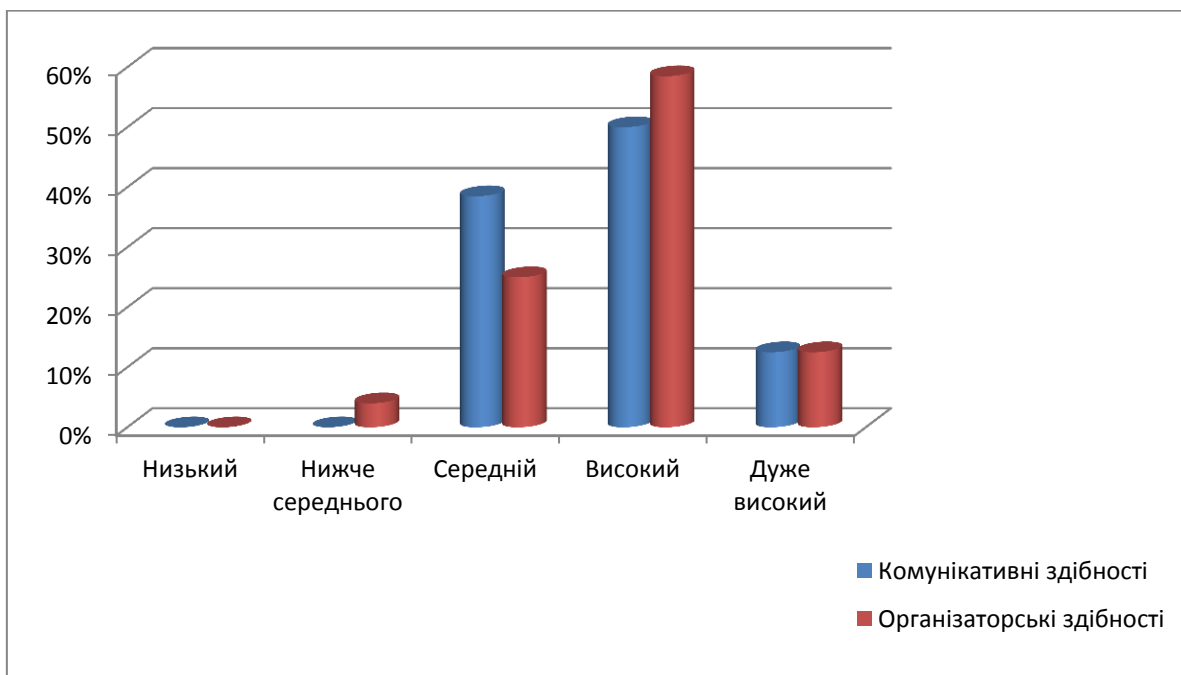

Рис. 3.4.2. Результати по методиці на дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1) у експериментальній групі

Наступним був використаний опитувальник професійної спрямованості (ОПС) Д. Голанда. У контрольній групі досліджуваних старшокласників (23 уч.) результати не змінилися.

Реалістичний тип обрали 3 учнів (13%) (див. рис. 3.4.3). Представники цього типу віддають перевагу таким професіям: механік, електрик, інженер, агроном, садівник, токарь, водій, будівельник тощо.

3 учнів (13%) обрали **інтелектуальний тип** – орієнтований на розумову працю (див. рис. 3.4.3). Інтелектуал надає перевагу науковим професіям, таким як: ботанік, астроном, фізик, математик тощо. Володіє високорозвиненими як вербальними, так і невербальними здібностями.

6 учнів (26%) обрали **соціальний тип** - ставить перед собою такі цілі й завдання, які дозволяють йому встановити тісний контакт з навколишнім середовищем (див. рис. 3.4.3). Представники цього типу намагаються триматися осторонь від інтелектуальних проблем. Вони активні, вміють пристосовуватися. Проблеми вони вирішують, опираючись переважно на емоції, почуття і вміння спілкуватися. Їм притаманні хороші вербальні і відносно слабкі невербальні здібності.

3 досліджуваних (13%) обрали **конвенційний тип** віддає перевагу чітко структурованій діяльності (див. рис. 3.4.3). З оточуючого середовища він вибирає цілі, задачі і цінності, які формуються із звичаїв і обумовлені станом суспільства. Надає перевагу професіям, пов'язаним з розрахунками, канцелярією – бухгалтер, касир, економіст, статист, комірник, працівник банку, ревізор тощо.

2 учнів (9%) обрали **підприємницький тип**, який вибирає цілі, цінності і задачі, які дозволяють йому проявити енергію, ентузіазм, імпульсивність, домінантність, реалізувати любов до пригоди (див. рис.

3.4.3). Віддає перевагу чисто «чоловічим», керівним ролям, у яких він може задовольнити свої потреби в домінантності й визнанні. Це такі професії, як директор, телерепортер, завідувач, менеджер, журналіст тощо.

Останній, **артистичний тип**, обрали 6 учнів (26%) (див. рис. 3.4.3). Цей тип людей відхиляється від чітко структурованих проблем і видів діяльності, що передбачають велику фізичну силу. В спілкуванні з оточуючими опирається на свої безпосередні почуття, емоції, інтуїцію та уяву. Йому притаманні складні погляди на життя, гнучкість, незалежність рішень. Це несоціальний, оригінальний тип.

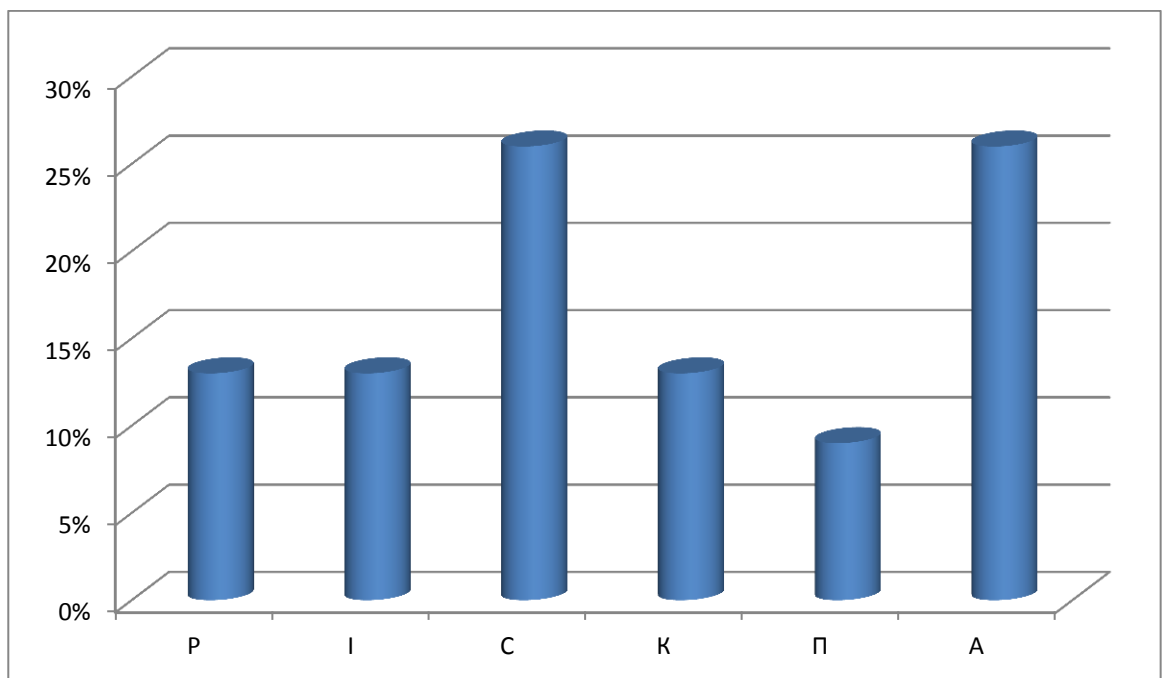

Рис. 3.4.3. Результати опитувальника професійної спрямованості (ОПС) Д.Голанда у контрольній групі

В експериментальній групі (24 уч.) результати дещо змінилися (див. рис. 3.4.4).

Реалістичний тип обрали 6 учнів (25%) Представники цього типу віддають перевагу таким професіям: механік, електрик, інженер, агроном, садівник, токарь, водій, будівельник тощо.

3 учнів (13%) обрали **інтелектуальний тип** – орієнтований на розумову працю. Інтелектуал надає перевагу науковим професіям, таким як:

ботанік, астроном, фізик, математик тощо. Володіє високорозвиненими як вербальними, так і невербальними здібностями.

4 учня (16%) обрали **соціальний тип** - ставить перед собою такі цілі й завдання, які дозволяють йому встановити тісний контакт з навколишнім середовищем.

6 досліджуваних (25%) обрали **конвенційний тип**, який віддає перевагу чітко структурованій діяльності. Надає перевагу професіям, пов'язаним з розрахунками, канцелярією – бухгалтер, касир, економіст, статист, комірник, працівник банку, ревізор тощо.

1 учень (5%) обрав **підприємницький тип**, який вибирає цілі, цінності і задачі, які дозволяють йому проявити енергію, ентузіазм, імпульсивність, домінантність, реалізувати любов до пригодництва. Віддає перевагу чисто «чоловічим», керівним ролям, у яких він може задовольнити свої потреби в домінантності й визнанні. Це такі професії, як директор, телерепортер, завідувач, менеджер, журналіст тощо.

Останній, **артистичний тип**, обрали 4 учня (16%). Цей тип людей відхиляється від чітко структурованих проблем і видів діяльності, що передбачають велику фізичну силу. В спілкуванні з оточуючими опирається на свої безпосередні почуття, емоції, інтуїцію та уяву. Йому притаманні складні погляди на життя, гнучкість, незалежність рішень. Це несоціальний, оригінальний тип.

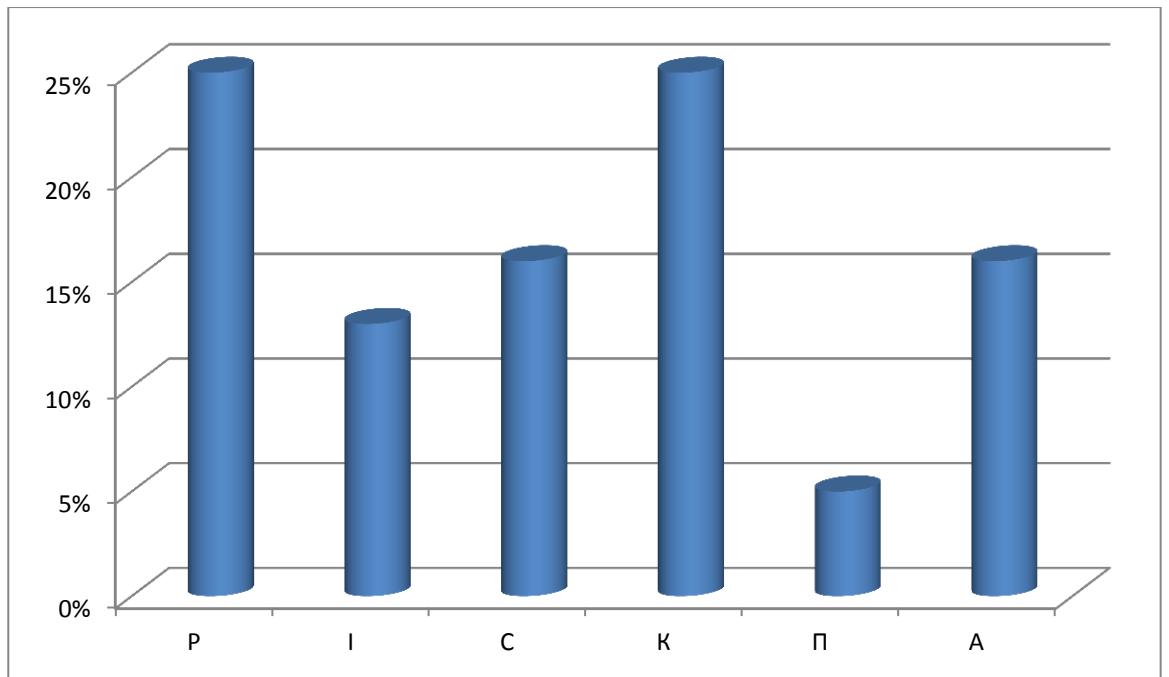

Рис. 3.4.4 Результати опитувальника професійної спрямованості (ОПС) Д.Голанда в експериментальній групі

Далі нами була проведена методика з вибору професії (ДДО) Клімова Є.А. по якій ми отримали у контрольній групі наступні результати, які зображені на рис. 3.4.5.

Тип людина - природа – всі професії, пов’язані з рослинництвом, тваринництвом та лісовим господарством, обрали 6 учнів а це 26%.

Тип людина - техніка – всі технічні професії, обрали теж 6 досліджуваних (26%).

Людина - людина – всі професії, пов’язані з обслуговуванням людей, спілкуванням, обрали 7 учнів (30%).

Тип Людина – знакова система – всі професії, пов’язані з розрахунками, цифровими та буквеними знаками, в тому числі і музичні спеціальності, обрали 2 досліджуваних (9%).

Тип людина – художній образ – всі творчі спеціальності, обрали також 2 учнів, а це 9%.

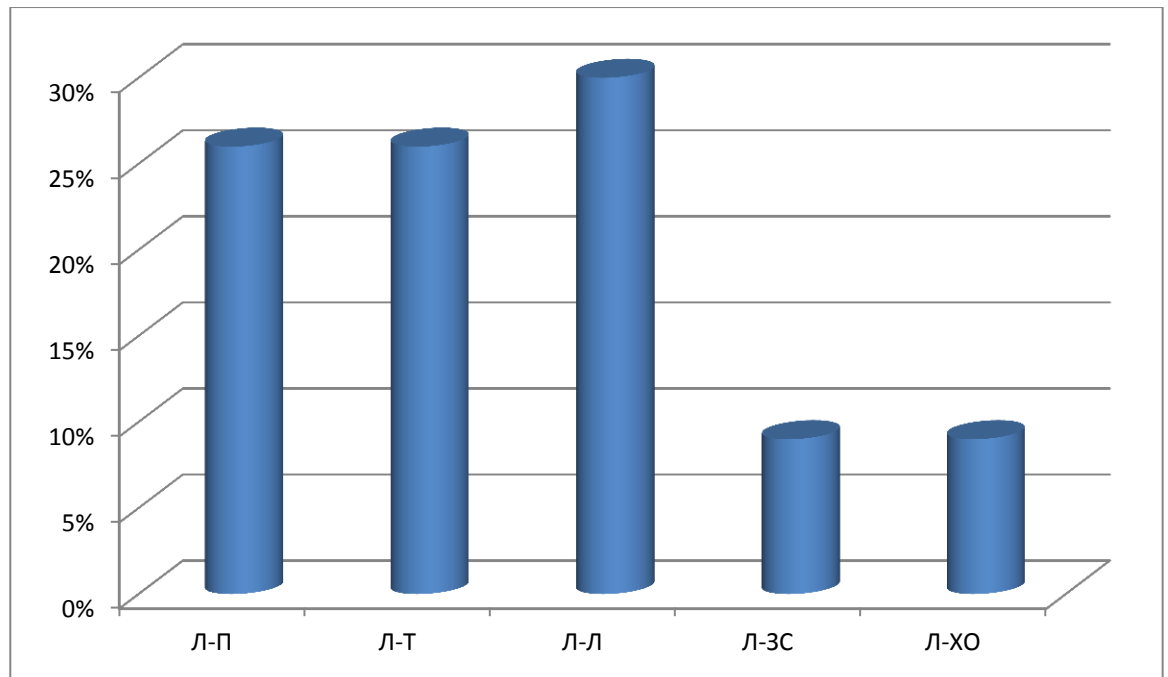

Рис. 3.4.5. Результати з методики (ДДО) Клімова Є.А. у контрольній групі

В експериментальній групі результати змінилися суттєво. Це можна побачити на рис. 3.4.6.

Тип людина - природа – всі професії, пов’язані з рослинництвом, тваринництвом та лісовим господарством, обрали 6 учнів а це 25%.

Тип людина - техніка – всі технічні професії, обрали 2 досліджуваних (8%).

Людина - людина – всі професії, пов’язані з обслуговуванням людей, спілкуванням, обрали 5 учнів (21%).

Тип Людина – знакова система – всі професії, пов’язані з розрахунками, цифровими та буквеними знаками, в тому числі і музичні спеціальності, обрали 7 досліджуваних (30%).

Тип людина – художній образ – всі творчі спеціальності, обрали також 4 учнів, а це 16%.

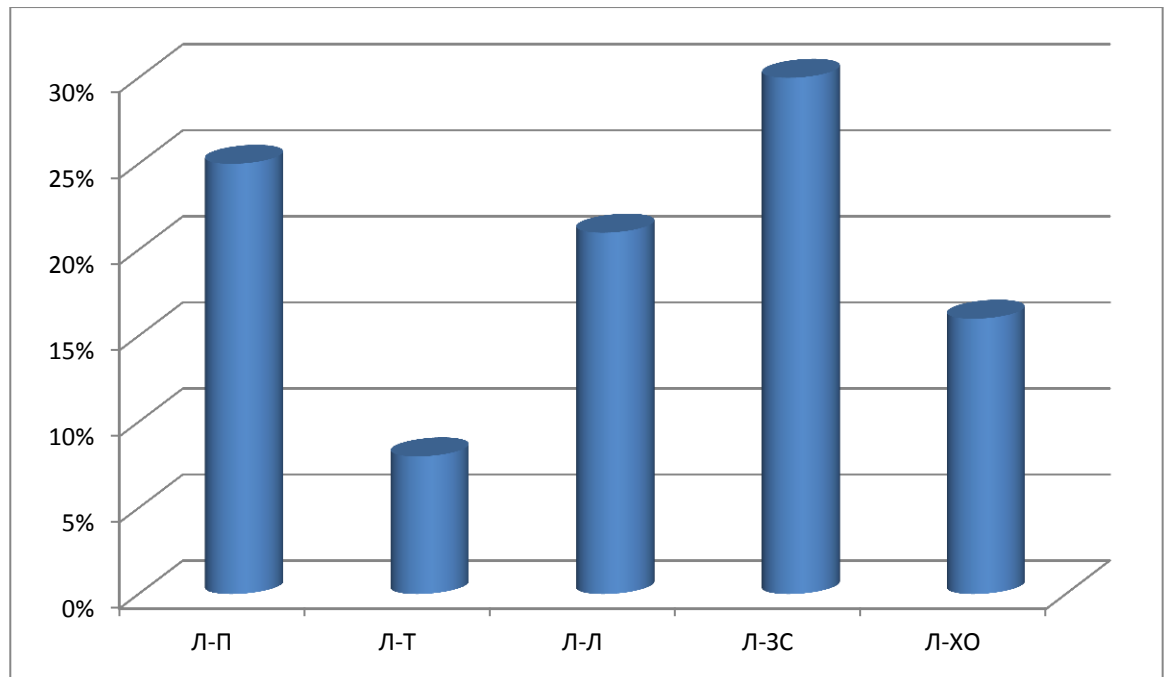

Рис. 3.4.6. Результати з методики (ДДО) Клімова Є.А. в експериментальній групі

Наступним ми використали тест «Квадрат інтересів», який схожий до попередньої методики та за яким у контрольній групі ми отримали наступні результати які можна побачити на рис. 3.4.7.

Тип людина - природа – це професії, пов'язані із сільським господарством, харчовою промисловістю, медициною й науковими дослідженнями (біологія, географія), обрав 1 учень а це 4%.

Тип людина - техніка – всі технічні професії, обрали 4 досліджуваних (17%).

Людина - людина – всі професії, пов'язані з обслуговуванням людей, спілкуванням, обрали 7 учнів (31%). Тут головний предмет праці - люди

Тип Людина – знакова система – всі професії, пов'язані з розрахунками, цифровими та буквеними знаками, в тому числі і музичні спеціальності, обрали 7 досліджуваних (31%). Тут головний предмет праці - умовні знаки, цифри, коди, природні або штучні мови. Професії: перекладач, кресляр, інженер, топограф, секретар-друкарка, програміст тощо.

Тип людина – художній образ – всі творчі спеціальності, обрали 4 учнів, а це 17%. Цей тип включає професії, пов'язані з такими видами діяльності: образотворча; музична діяльність; літературно-художня; акторсько-сценічна.

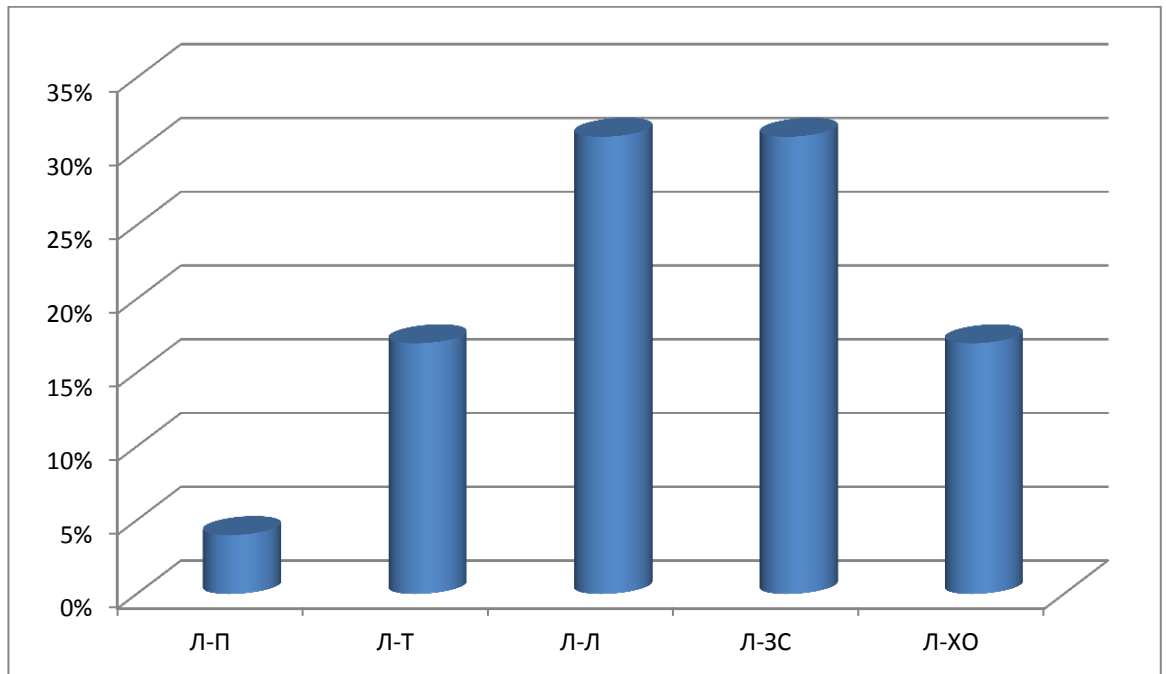

Рис. 3.4.7 Результати по методиці «Квадрат інтересів» у контрольній групі

У експериментальній групі результати дослідження мають такий вигляд (див. рис. 3.4.8.)

Тип людина - природа – це професії, пов'язані із сільським господарством, харчовою промисловістю, медициною й науковими дослідженнями (біологія, географія), обрали 6 учнів а це 25%.

Тип людина - техніка – всі технічні професії, обрали 2 досліджуваних (8%).

Людина - людина – всі професії, пов'язані з обслуговуванням людей, спілкуванням, обрали 5 учнів (22%). Тут головний предмет праці - люди

Тип Людина – знакова система – всі професії, пов'язані з розрахунками, цифровими та буквеними знаками, в тому числі і музичні спеціальності, обрали 7 досліджуваних (29%). Тут головний предмет праці -

умовні знаки, цифри, коди, природні або штучні мови. Професії: перекладач, кресляр, інженер, топограф, секретар-друкарка, програміст тощо.

Тип людина – художній образ – всі творчі спеціальності, обрали 4 учнів, а це 16%. Цей тип включає професії, пов'язані з такими видами діяльності: образотворча; музична діяльність; літературно-художня; акторсько-сценічна.

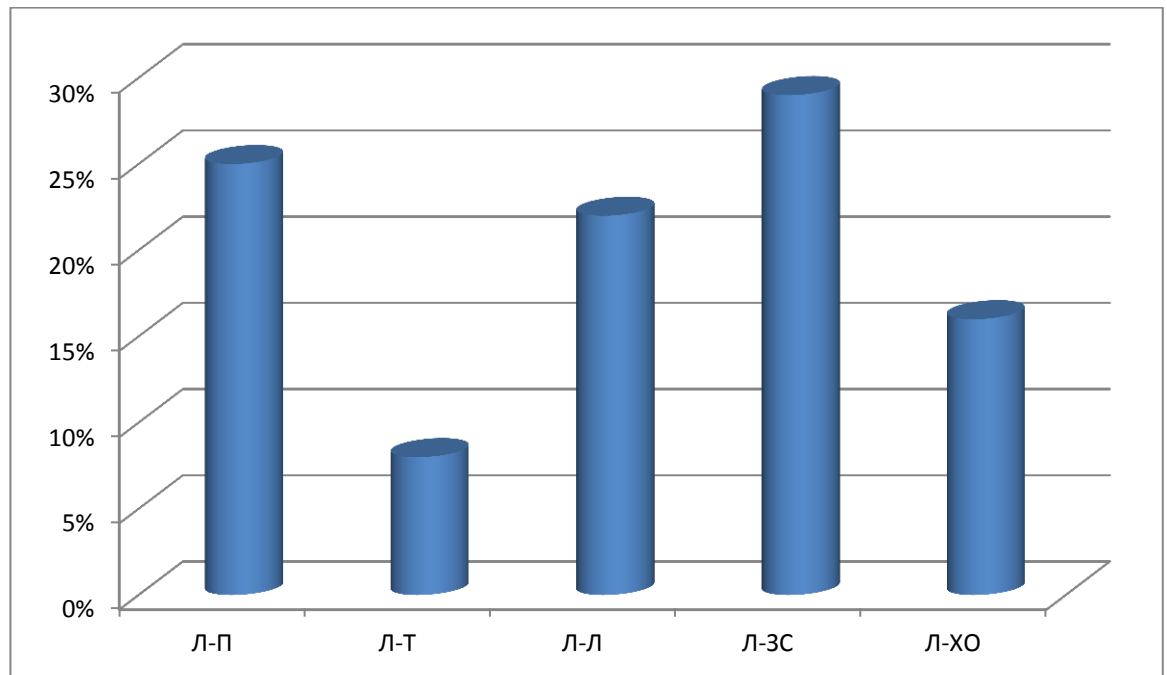

Рис. 3.4.8. Результати по методиці «Квадрат інтересів» в експериментальній групі

І на останок ми повторно провели анкетування для вивчення професійних намірів старшокласників, яке дозволяє визначити готовність до вибору професії.

Результати у контрольній групі змінилися, але не суттєво. Лише 4 учнів (17%) із досліджуваних 23 учнів стверджують, що визначились із професією якою хочуть оволодіти та мають якісь певні знання про неї. А інші 19 учнів не визначились у своїх професійних намірах, а це 83% (див. рис. 3.4.9.)

Результати у експериментальній групі змінилися суттєво. Розглядаючи уподобання та професійні наміри, знання про вибрану професію, оцінку учнем своєї придатності до вибраної професії по даній методиці ми можемо

зробити наступний висновок. 8% опитаних старшокласників не визначились у своїх професійних намірах (2 учнів). 92% опитаних (22 учня) визначились із професією якою хочуть оволодіти та мають якісь певні знання про неї. Результати подані на рис. 3.4.9.

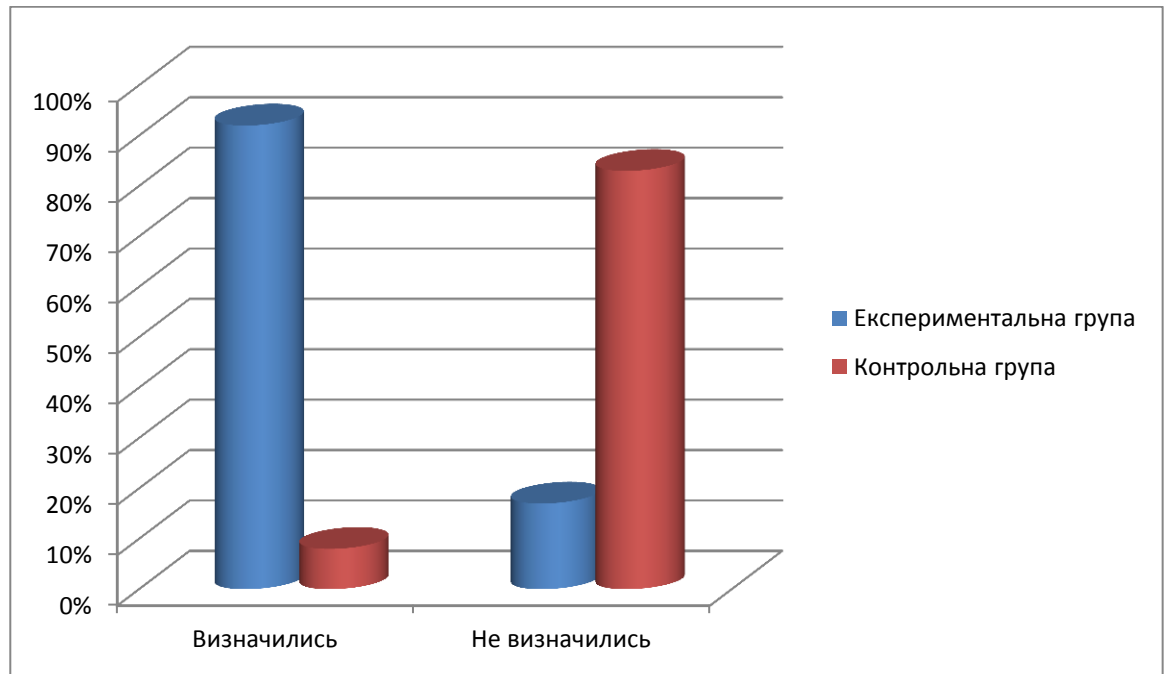

Рис. 3.4.9. Результати анкетування на визначення готовності до вибору професії у експериментальній та контрольній групі

3.5 Кореляційний аналіз результатів дослідження

Для того щоб довести чи існує кореляція між даними першого та другого зрізів нашого дослідження, ми використали коефіцієнт кореляції Стьюдента. Розрахунок проводився за допомогою програми SPSS (див. таблицю 3.5.1.).

Отже, ми розпочали з обробки першої методики, «Дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1)». Дивлячись на результати представлені у додатку Л, та на рис. 3.5.1. ми можемо побачити, що у контрольній групі після проведення заняття з елементами тренінгу дані не змінилися. Це підтвердив і дуже слабкий кореляційний зв'язок $r < 0,79$.

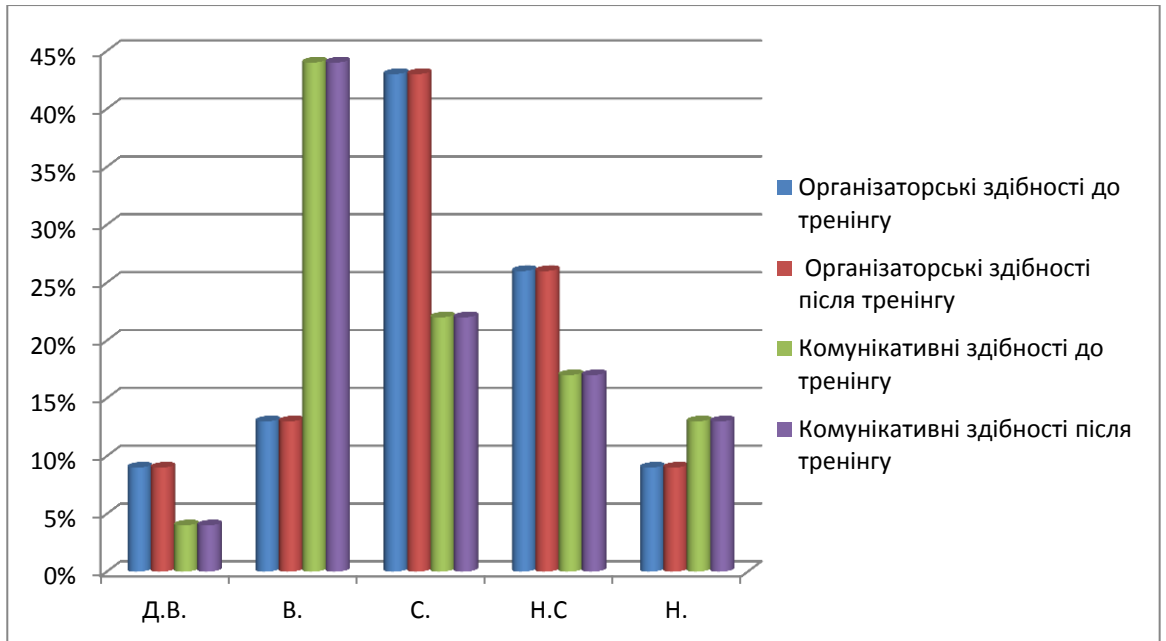

Рис. 3.5.1. «Дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1)» у контрольній групі

Результати дослідження у експериментальній групі відрізняються суттєво, оскільки після проведеної тренінгової програми організаторські та комунікативні здібності у старшокласників значно покращились. Також про це свідчить високий кореляційний зв'язок $p < 0,001$. Результати можна побачити у додатку Л, та на рис. 3.5.2.

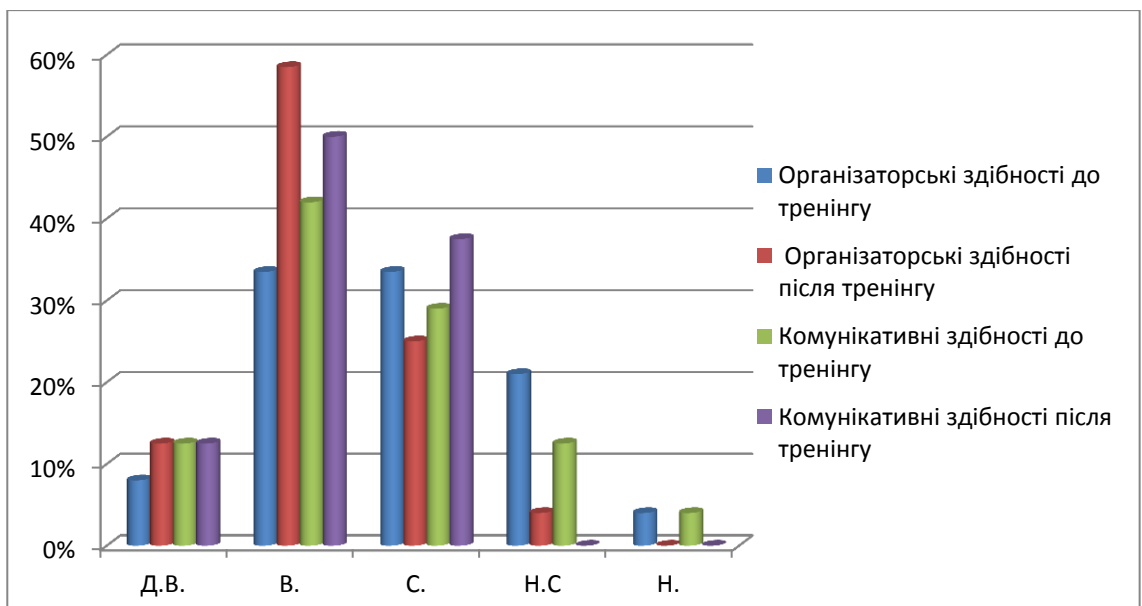

Рис. 3.5.2. «Дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1)» у експериментальній групі

Наступною розглянемо результати опитувальника професійної спрямованості (ОПС) Д. Голанда. У контрольній та експериментальній групі результати змінилися, але не суттєво, оскільки існує помірний кореляційний зв'язок $0,30 < r < 0,49$. Ви можете це побачити у додатку Л, та на рис. 3.5.3.

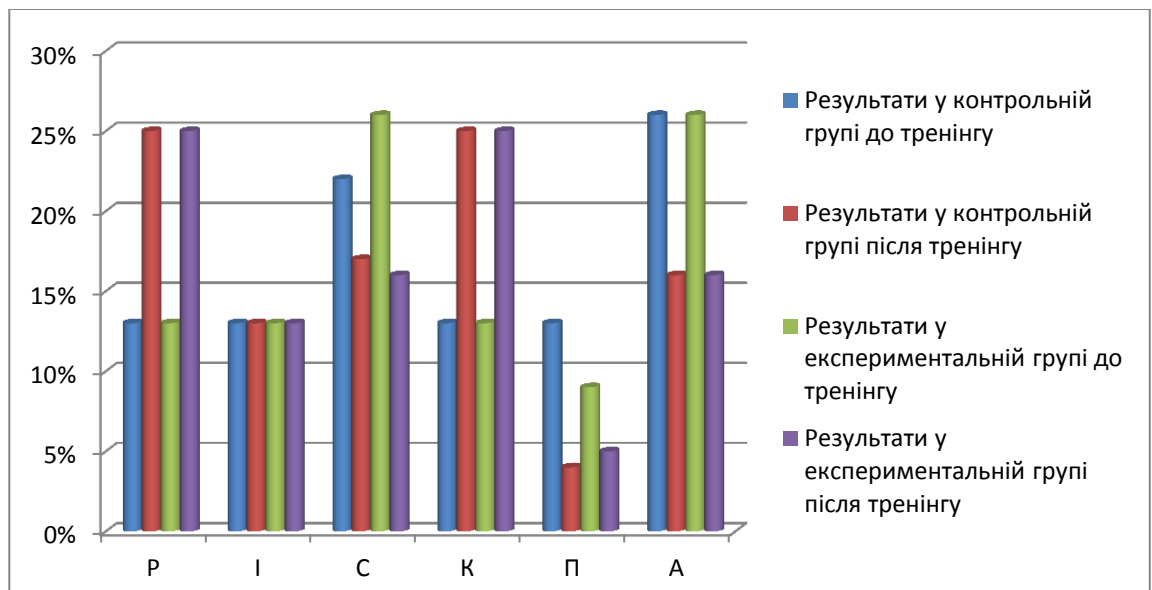

Рис. 3.5.3. Результати опитувальника професійної спрямованості (ОПС) Д. Голанда

Далі нами була проведена методика з вибору професії (ДДО) Клімова Є.А. по якій ми отримали у контрольній та експериментальній групі наступні дані, які ви можете побачити у додатку Л, та на рис. 3.5.4. Що стосується контрольної групи, то її результати по даній методиці не змінилися. А у експериментальній групі дані змінилися суттєво, оскільки існує сильний кореляційний зв'язок $r < 0,001$. Це можна пояснити тим, що після проведеного тренінгу, старшокласники змінили свої погляди на ті чи інші професії, та професійно визначились із своєю майбутньою професією.

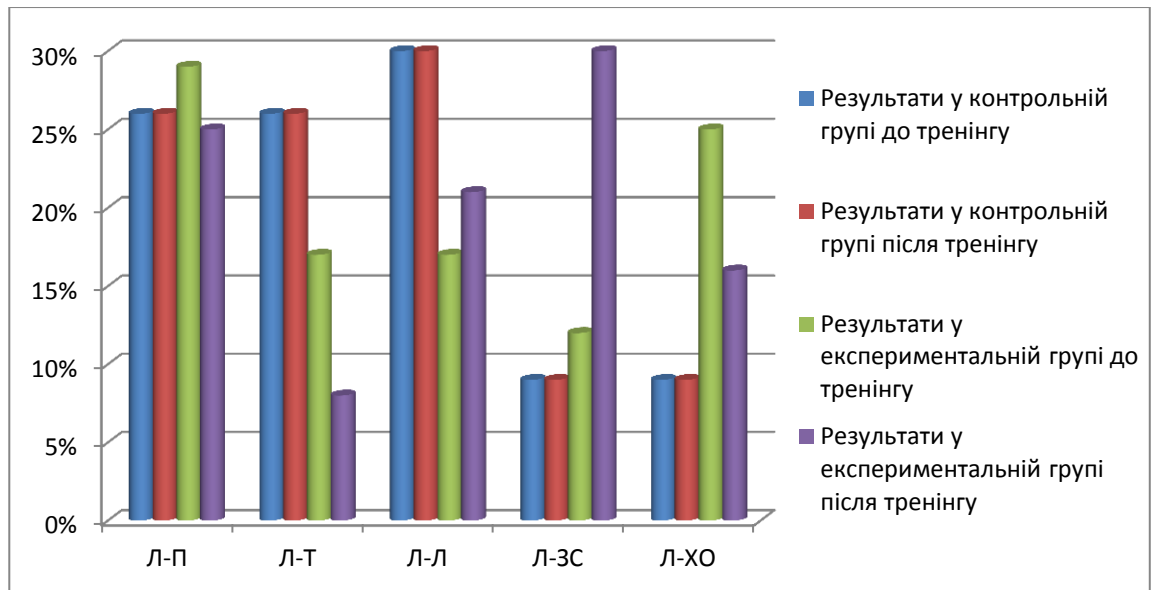

Рис. 3.5.4. Методика з вибору професії (ДДО) Клімова Є.А.

Такі ж результати і по методиці «Квадрат інтересів», які ви можете побачити у додатку Л, та на рис. 3.5.5., оскільки коефіцієнт кореляції у експериментальній групі $p < 0,002$.

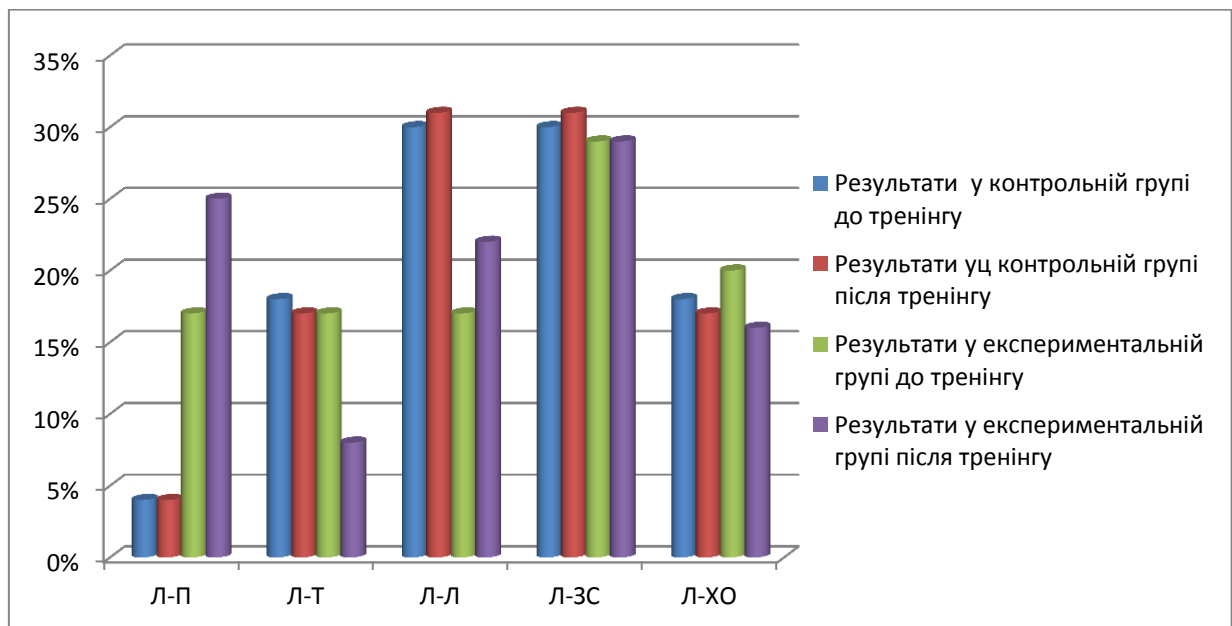

Рис. 3.5.5. Результати методики «Квадрат інтересів»

І останньою ми розглянемо результати по анкеті для вивчення професійних намірів старшокласників. Результати у контрольній групі змінилися, але не суттєво. А результати у експериментальній групі змінилися

суттєво. Оскільки коефіцієнт кореляції $p < 0,000$. Це можна пояснити тим, що експериментальна група приймала участь у тренінговій програмі. Дані ви можете побачити у додатку Л, та на рис. 3.5.6.

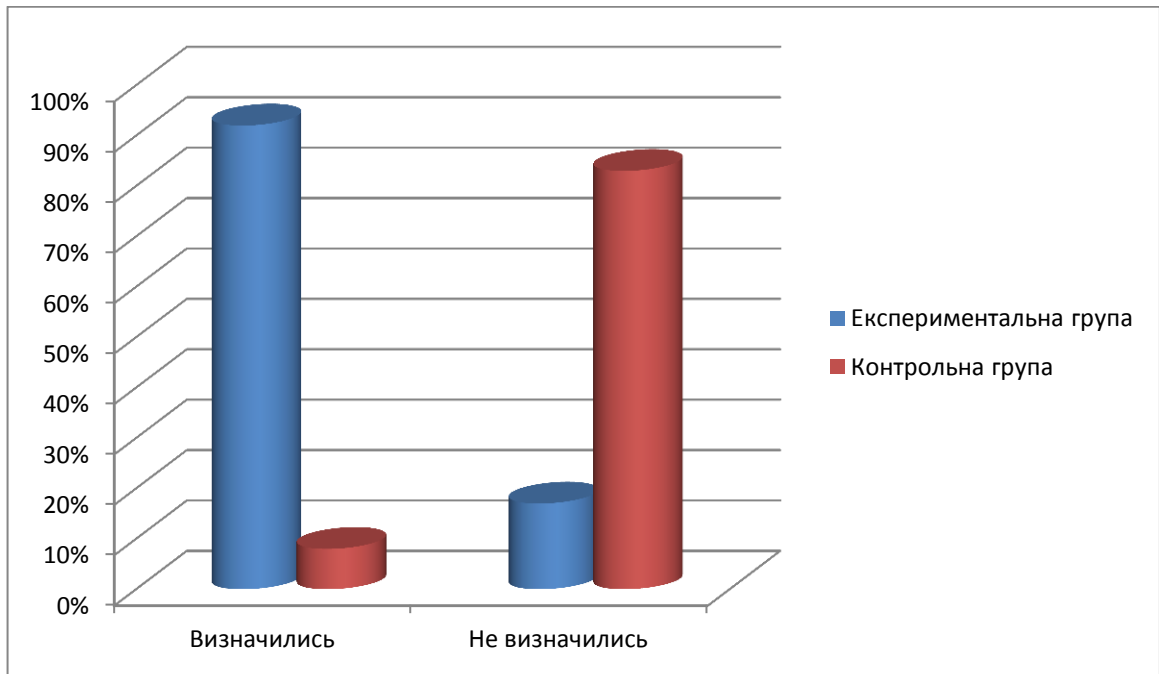

Рис.3.5.6. Результати анкетування на визначення готовності до вибору професії

Таблиця 3.5.1.

Кореляційний аналіз контрольної та експериментальної груп
t-критерієм Стюдента

	Контрольна група		Експериментальна група	
	N	Значимість	N	Значимість
КОЗ-1	23	0,79	24	0,001
(Опс) Д. Голанд	23	0,49	24	0,001
(ДДО) Клімов Є. А.	23	0,65	24	0,002
Квадрат інтересів	23	0,88	24	0,002

Анкета	23	0,74	24	0,001
--------	----	------	----	-------

Висновки до третього розділу

На першому етапі нашого дослідження було проведено діагностування по 5 методикам: дослідження комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1); опитувальник професійної спрямованості (ОПС) Д. Голанда; методика з вибору професії Клімова Є. А.; тест «Квадрат інтересів»; «Вивчення професійних намірів старшокласників». Дані по цим методикам було згруповано та проінтерпретовано.

На основі отриманих результатів було створено корекційну програму та розроблено рекомендації. Після чого корекційну програму було виконано лише з експериментальною групою. Через три місяці після корекції ми провели повторне дослідження у експериментальній та контрольній групі.

Аналізуючи результати досліджень та кореляційного аналізу, ми можемо стверджувати, що розроблена нами тренінгова програма та рекомендації мали великий успіх. Про це свідчать результати по проведеним методикам у експериментальній групі. Ми бачимо що старшокласники визначились із сферами своїх майбутніх професій, підвищили свої комунікативно-організаторські здібності та визначили свою професійну спрямованість.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. В ході теоретичного аналізу наукових праць з проблеми професійного самовизначення учнівської молоді ми розглянули психологічну характеристику юнацького віку, соціальну ситуацію розвитку та проблему провідної діяльності. Також ми ознайомились із системою сучасної профорієнтації та її методологічними засадами. Ми зрозуміли, що об'єктивна ситуація, яка вимагає від випускника середньої школи вибрати свою майбутню професію, взаємодіє із суб'єктивними умовами вибору професії, актуалізує цілі та психологічні бар'єри на шляху до їх досягнення. Говорячи про структуру професійного самовизначення виходячи з аналізу теоретичних положень проблеми професійного самовизначення, ми

дізнались, що це досить складне системне утворення, до якого входять взаємодоповнюючі елементи.

2. Ми визначили психологічні аспекти та бар'єри професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці. Також ми з'ясували методологічні засади практичної профорієнтаційної роботи із старшокласниками на основі професіографії та складання психограм, ми звернули увагу на важливість впливу емоційного стану на вибір професії та відчуття людини в подальшій трудовій діяльності. Вивчення стану проблеми показало, що сьогодні така складова навчально-виховної роботи школи, як формування в учня системи знань про особливості власної особистості та сучасний світ професій, як правило не здійснюється. Професійне самовизначення ми розглядали як складне структурне утворення особистості, яке відображає погляд людини на світ професій, на конкретну професію, її можливості в оточуючому середовищі, а також власні наміри щодо самореалізації в рамках певної трудової діяльності.

3. Аналіз досліджень з проблем професійного самовизначення та профорієнтаційної роботи зі школярами дають підстави зробити висновок про те, що одним з показників їх ефективності може виступати рівень сформованості у старшокласника готовності до професійного самовизначення. Готовність до професійного самовизначення - це особистісне поліструктурне утворення, розвиток якого активізується у старшому підлітковому та молодшому юнацькому віці, яке підлягає цілеспрямованому педагогічному впливу і у єдності розвитку свої складових забезпечують усвідомлений та обґрунтований вибір як майбутньої професії, так і розробку особистого професійного плану, спрямованого на визначення середньої та довгострокової професійної кар'єри.

4. В ході експериментального дослідження ми з'ясували на якому рівні знаходиться психологічна готовності старшокласників до професійного самовизначення. Результати констатуючого етапу експерименту засвідчили,

що для переважної більшості учнів 9 - 11-х класів притаманним є низький рівень готовності до професійного самовизначення (понад 72% вибірки). При цьому основним фактором впливу на вибір старшокласником професії є його найближче соціальне середовище (родина, друзі, знайомі), а серед мотивів вибору професії чільне місце посідають матеріальні, престижні та утилітарні групи мотивів.

5. Результати формуючого етапу психологічного експерименту дозволяють констатувати, що формування готовності до професійного самовизначення є психологічно керованим процесом і його ефективність зростає за умови впровадження тренінгової програми, у процесі якої методи активізації профорієнтаційної роботи використовуються як складові елементи психологічної технології активізації професійного самовизначення.

6. Аналізуючи результати досліджень та кореляційного аналізу, ми можемо стверджувати, що розроблена нами тренінгова програма та рекомендації мали великий успіх. Про це свідчать результати по проведених методиках у експериментальній групі. Ми бачимо що старшокласники визначились із сферами своїх майбутніх професій, підвищили свої комунікативно-організаторські здібності та визначили свою професійну спрямованість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко Ю. А. Не помилитися з вибором! : профорієнтація школярів / Ю. А. Бойко // Позаклас. час. – 2013. – № 1-2. – С. 45-53.
2. Вайсбург А. А. Организация профориентационной работы школы, ПТУ, предприятия / А.А. Вайсбург. – М. : Просвещение, 1986. – 128 с.
3. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М .Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. –№3. – С. 25-36.

4. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию / Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Высшая школа, 1996. – 345 с.
5. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – Киев: Наукова думка, 1988. – 144 с.
6. Голомшток А. Е. Выбор профессии и воспитание личности школьников / А.Е. Голомшток. – М. : Педагогика, 1979. – 158 с.
7. Демянчук Н. «Хочу» + «Можу» + «Треба» = «Правильний вибір професії» / Н. Демянчук // Психолог. – 2009 – № 25-27. – С. 54-64
8. Дубровина И. В. Психологические аспекты формирования ценностных ориентаций и интересов учащихся. Ценностные ориентации и интересы школьников / И. В. Дубровина, Б. С. Круглов. – М. : Просвещение, 1983. – С. 27-36.
9. Дубровина И. В. Практическая психология образования / И. В. Дубровина. – М. : 1997. – 118 с.
10. Дурицька, Є. Життєвий проект / Є. Дурицька // Позаклас. час. – 2007. – № 3 – С. 57-59.
11. Дьяченко Н. Н. Профессиональная ориентация и вовлечение молодежи в систему профессионально-технического образования / Н. Н. Дьяченко. – М. : Высш. шк., 1971. – 271 с.
12. Єндальцев Є. А. Вибір професії. Соціальні, економічні та педагогічні фактори / Є. А. Єндальцев. – К. : Вища школа, 1982. – 149 с.
13. Закатнов Д. О. Професійне самовизначення старшокласників: Методичний посібник / Д. О. Закатов, О.В. Капустіна, – К. : КНЕУ, 2003. – 96 с.
14. Закатнов Д. О. Зміст профорієнтаційної роботи зі старшокласниками / Д. О. Закатов, О. В. Мельник. – К. : ІПВ АПН України, 2003. – 80 с.
15. Захаров Н. Н. Профессиональная ориентация школьников / Н. Н.

Захаров, В. Д. Симоненко. - М. : Просвещение, 1989. – 192 с.

16. Захаров Н. Н. Профессиональная ориентация школьников / Н. Н. Захаров. – М. : Просвещение, 1988. – 270 с.

17. Йовайша Л. А. Проблемы профессиональной ориентации школьников / Л. А. Йовайша. - М. : Педагогика, 1983. – 128 с.

18. Капітанова О. Вибери свій шлях до успіху / О. Капітанова, Е. Бурцева // Шкільний психолог. – 2006. – №15

19. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – Москва-Воронеж, 1996 – 297 с.

20. Калицкий Э. М. Профессиография, профессиология и профессиональное образование: методологические аспекты / Э. М. Калицкий. – Мн. : РИПО, 1996. – 37 с.

21. Капустіна О. В. Активізація професійного самовизначення старшокласників / О. В. Капустіна. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 437-438.

22. Кльоц Л. Довідник професій / Л. Кльоц // Психолог-вкладка, 2008. – № 41–42. – С. 49

23. Колодійчук Т. Профорієнтаційні ігри / Т. Колодійчук // Соціальний педагог. – 2010. – № 11. – С. 46-48.

24. Кон И. С. Психология старшеклассника / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1982 – 311 с.

25. Кузьміна Т. Усвідомлений вибір професії як запорука життєвого успіху / Т. Кузьміна // Психолог. – 2009. – № 2. – С. 14-17.

26. Кухленко, Н. Чи знаєш ти свої здібності? / Н. Кухленко // Позаклас. час. – 2009. – № 1. – С. 49-50.

27. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2 т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1983 – 345 с.

28. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев – М. : Наука, 1981 – 342 с.

29. Мельник О. В. Ділові ігри як засіб активізації професійного самовизначення старшокласників. // Профорієнтаційна робота із школярами:

Методичний посібник /За ред. М .П.Тименка. - Рівне, 1992. - С. 83-97.

30. Мельник О. В., Романчук В. П. Основи вибору професії: Експериментальна програма та збірник практичних завдань / О. В. Мельник, В. П. Романчук. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2001. – 98 с.
31. Мельниченко О. Ким бути? /О. Мельниченко // Психолог-вкладка. –2008. – № 41–42 . – С. 49.
32. М'якота І. Обери професію до душі / І. М'якота // Психолог. – 2010. – № 44. – С.15-18.
33. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога / Р. В. Овчарова. – М. : Просвещение, 1996 – 345 с.
34. Ольшанский В. Б. Практическая психология для учителей / В. Б. Ольшанский. – М. : Педагогика, 1994 – 255 с.
35. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности / Ю.М. Орлов. – М. : Знание, 1991 – 80 с.
36. Павлютенков Є. М. Формування мотивів вибору професії / Є.М. Павлютенко. – К. : Рад.школа, 1980. –130 с.
37. Петровский А.В. Введение в психологию / А.В. Петровский. – М. : Наука, 1995 – 329 с.
38. Петровский А.В. Психология: Словарь / А.В. Петровский. – М. : Наука, 1990.
39. Пляшник Л. Робота соціального педагога із профорієнтації учнів / Л. Пляшник // Соціальний педагог. – 2010 – № 1. – С. 50-53.
40. Поліщук О.П. Професійний вибір. Класифікація професій / О.П. Поліщук // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2012 – № 3. – С. 9-10.
41. Профорієнтація: кем стать [Електронний ресурс] : тести / Центр розвитку „Гуманитарные технологи” – Текст. дані. – Режим доступу : URL: <http://www.proforientator.ru/tests/tests.html>.
42. Пряжников Н.С. Деловая игра как способ активизации

учащихся в профессиональном самоопределении // Вопросы психологии. - 1987. - №4. - С. 92-99.

43. Рагимова Р. Гендер і професія / Р. Рагимова // Психолог. – 2010. – № 39 – С. 23-26.

44. Реан А.А. Психологический анализ проблемы удовлетворённости избранной профессией/ А.А. Реан. // Вопросы психологии. – 1988. – №1. – С. 83-88.

45. Резапкина Г. В. Я и моя профессия: Учеб.-метод. пособие для школьных психологов и педагогов / Г.В. Резапкина. – М. : Генезим, 2000. – 128 с.

46. Рибалка В. В. Підготовка до професійного навчання і праці (психолого-педагогічні основи): Навчал.-метод. посібник / Г. О.Балла, П. С.Перепелиця, В. В.Рибалка. – К.: Наукова думка, 2000. – 188 с.

47. Сахарди В. В. Підготовка і діяльність шкільних психологів / В.В. Сахарди, І.В. Козубовської. – Ужгород, 1995. – 300 с.

48. Сахаров В. Ф. Профессиональная ориентация школьников. / В. Ф. Сахаров, А. Д. Сазонов. М. : Просвещение, 1982. – 192 с.

49. Світ професій [Електронний ресурс] / ДЗ „ДБУ для юнацтва”. – Текст. дані. – Режим доступу : URL: <http://www.4uth.gov.ua/trade/index.htm>.

50. Становська З.Л. Рефлексивні компоненти професійного самовизначення старшокласників : автореф. канд. дис. / З.Л. Становська. – К. : Вид-во АПН України, 2005. – 68 с.

51. Татенко О.С. Профорієнтаційна робота в школі / О.С. Татенко. – К. : Т-во “Знання”, 1982. – 16 с.

52. Торжевський, М. В. Проблеми безробіття молоді та напрями їх вирішення / М. В. Торжевський // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 87-96.

53. Тименко М.П. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення в умовах ринку праці / М.П. Тименко, О.В.

Мельник. – 1995. – № 3. - С. 109-116.

54. Уніат С. Вибір професії або задача з багатьма невідомими / С. Уніат, С. Комінко. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1997 – 350 с.

55. Фельдштейн Д.И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности: Избранные труды./ Д.И. Фельдштейн. – М. : Просвещение, 1999. – 280 с.

56. Чистякова С.Н. Профессиональная ориентация школьников: Организация и управление / С.Н. Чистяков, Н.К. Захаров. – М. : Педагогика, 1987. – 157 с.

57. Шавір П.А. Психологія професійного самовизначення в ранній юності / П.А. Шавір. – К. : Наука, 1998 – 307 с.

58. Янцур М. С. Основи професіографії (практикум) / М.С. Янцур. – К. : МПУ ДЦЗ, МОУ РДПШ, 1996. – 223 с.

59. Яременко О.О. Дитяча праця в Україні / О.О.Яременко, Л.

60. С.Волинець та ін. – К. : УІСД, 2001. – 132 с.

61. Яровой І.Н. Саморегуляція трудових дій / І.Н. Яровой. – К.: Наукова думка, 2001. – 17 с.

62. Ярошенко В.В. Школа і професійне самовизначення учнів / В.В. Ярошенко. – К. : Рад.школа, 1983. –113 с.